

Тетяна Довга
Олена Нікітіна

**Загальнонавчальні уміння і навички:
теорія та практика формування в
учнів початкової школи**

Методичний посібник

2013

ББК 74.202.21
УДК 371.01

Друкується за рішенням науково-технічної ради
Національного центру "Мала академія наук України"
Міністерства освіти і науки України та Національної академії наук України
(протокол № 3 від 30 травня 2013 року)

Рецензенти:

Кодлюк Я. П. – професор кафедри педагогіки і методики початкової освіти Інституту педагогіки і психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, доктор педагогічних наук, професор.

Коваль Л. В. – завідувач кафедри початкової освіти, директор Інституту психолого-педагогічної освіти та мистецтв Бердянського державного педагогічного університету, доктор педагогічних наук, професор.

Чернецька Т. І. – учений секретар Національного центру "Мала академія наук України", керівник науково-дослідної лабораторії "Центр технологій і методик реалізації дослідницького підходу в освіті", кандидат педагогічних наук, доцент.

Д – 58 Довга Т. Я., Нікітіна О. О.

Загальнонавчальні вміння і навички: теорія та практика формування в учнів початкової школи : [методичний посібник] / Т. Я. Довга, О. О. Нікітіна. – К. : ТОВ "СІТПРІНТ", 2013. – 96 с.

Посібник присвячено проблемі формування загальнонавчальних умінь і навичок у педагогічній теорії і шкільній практиці, показано її трансформацію під впливом змін в освіті. Розкрито сутність понять "уміння вчитися" та "загальнонавчальні вміння і навички"; показано їх у структурі навчальної діяльності та ключової компетентності "вміння вчитися"; схарактеризовано основні загальнонавчальні вміння і навички учнів початкової школи. В посібнику вміщено дидактичні матеріали з формування в молодших школярів вміння самостійно вчитися на засадах компетентнісного підходу.

Для вчителів початкової школи, викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, студентів спеціальності "Початкова освіта".

ББК 74.202.21
УДК 371.01
Д – 58

© Довга Т.Я., Нікітіна О.О., 2013
© ТОВ "СІТПРІНТ", 2013"

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Розділ 1. "Вміння вчитися" як науково-педагогічна проблема...	5
1.1. Проблема "вміння вчитися" в історії школи і педагогіки.....	5
1.2. Трансформація проблеми під впливом змін в освіті.....	14
Розділ 2. Загальнонавчальні вміння як компонент змісту освіти..	22
2.1. Загальнонавчальні вміння і навички: сутність та класифікації.....	22
2.2. ЗНУН в нових державних освітніх стандартах і програмах.....	30
Розділ 3. Формування загальнонавчальних умінь і навичок у початковій школі.....	36
3.1. Структурно-змістова характеристика комплексу ЗНУН.....	36
3.2. Методичні прийоми формування ЗНУН у молодших школярів...	45
3.3. Дидактичне забезпечення процесу формування ЗНУН	53
ЛІТЕРАТУРА.....	85
ДОДАТКИ.....	89

ВСТУП

Питання "як навчити учнів учитися" в усі часи цікавило представників педагогічної науки та практики. Відповідь на нього шукали зарубіжні та вітчизняні педагоги минулого – завдяки їхнім зусиллям, питання набуло статусу наукової проблеми. За декілька останніх десятиліть відбулася її помітна трансформація: від загальнонавчальних умінь і навичок – до ключової компетентності "вміння самостійно вчитися", з'явилися нові можливості для практичного втілення результатів наукових пошуків.

На сьогодні існують різні шляхи ефективного вирішення теоретичних та практичних аспектів проблеми вміння вчитися, але формування загальнонавчальних умінь і навичок залишається вагомим завданням початкової школи, вирішення якого сприяє формуванню повноцінної навчальної діяльності, становленню молодшого школяра як інтелектуальної особистості, здатної до самонавчання та саморозвитку.

Пропонований посібник містить інформацію з історії виникнення поняття "загальнонавчальні вміння і навички", знайомить учителів з різноманітними науковими тлумаченнями та класифікаціями цих умінь. Державний стандарт та нові навчальні програми для початкової школи унормовують наявність загальнонавчальних умінь у змісті сучасної початкової освіти, націлюють педагогів на формування в учнів вміння вчитися протягом усього періоду початкового навчання.

Наведена в посібнику структурно-змістова характеристика уможливіє розуміння теоретичної сутності провідних загальнонавчальних умінь та слугує основою для побудови методичних підходів до їхнього формування в початковій школі.

Практичний аспект посібника представлено добіркою методичних прийомів та дидактичних завдань різного змісту, які можна використовувати на різних уроках та під час організації позаурочної навчально-виховної роботи в початковій школі.

Розділ 1. "Вміння вчитися" як науково-педагогічна проблема

1.1. Проблема "вміння вчитися" в історії школи і педагогіки

Виокремити та науково обґрунтувати вміння, які б допомогли учням долати труднощі та досягати успіхів у навчанні, в усі часи намагались відомі представники зарубіжної та вітчизняної педагогіки ще задовго до того, як *уміння вчитися* набуло статусу наукової проблеми.

Відомо, що це питання цікавило визначних учених античної пори. Так, на необхідність формування вмінь слухати, відповідати на запитання, висловлювати свою думку, робити висновки, вести дискусію вказували давньогрецькі філософи Соломон, Анемон, Сократ та давньоримський оратор М. Квінтіліан.

На важливість формування в дітей шкільного віку вмінь самостійно, логічно й образно мислити, спостерігати, зіставляти, робити висновки, використовувати знання на практиці неодноразово звертали увагу зарубіжні й вітчизняні педагоги XII–XVIII ст.: Г. Гуаріні, М. Монтень, Я. А. Коменський, Г. С. Сковорода та ін. Оволодіння цими вміннями вони справедливо вважали запорукою міцних знань.

Засновник дидактики, чеський педагог *Я. А. Коменський (1592 – 1670)* пропагував використання в навчанні активних методів, які сприяють розвитку самостійного мислення школярів. У своїх працях "Закони добре організованої школи", "Похвала іншому методу" та ін., він наголошував, що вміння читати, писати, самостійно мислити, працювати з книгою, вести діалог, робити висновки забезпечать "легке", "жваве", "успішне", "доступне" та "цікаве" навчання. Він зазначав також, що оволодіння цими вміннями та навичками досягається розумним, поступовим, систематичним тренуванням учнів, виробленням у них свідомого ставлення до знань, наданням їм можливостей застосовувати здобуті знання в корисних і добрих справах. Пізніше ці ідеї знайшли своє вдосконалення й подальший розвиток у працях, Й. Гербарта, Й. Песталоцці та А. Дістервега.

Український просвітитель, філософ і педагог *Г. Сковорода* (1722 – 1794) залишив нащадкам цінні настанови щодо роботи з книгою, опрацювання тексту, мистецтва красномовства. Він звертав увагу на вміння вести дискусію, робити виписки з книг та самостійні висновки з прочитаного, вважав це необхідною умовою "самовольного" і "доброхотного" навчання.

Швейцарський педагог-демократ, автор теорії елементарної освіти *І. Г. Песталоцці* (1746 – 1827) пропонував формувати в учнів певні вміння (як прості, так і складні), щоб полегшити їх навчання на першому ступені. Але це завдання він намагався вирішити з чисто механічних позицій: складні вміння розглядав як суму простих умінь, а не як нове вміння більш високого порядку; формувати їх радив шляхом багаторазового одноманітного вправління, яке стомлювало дітей і не давало помітного результату.

Німецький педагог-демократ *А. Дістервег* (1790 – 1866) пропагував питально-розвиваюче викладання як один із засобів розвитку самодіяльності учнів та надання їм можливості самостійно здобувати знання. Вчений-педагог був переконаний, що знання, не підкріплені вміннями, втрачають свою значимість. З цього приводу він писав: "Сумне явище, коли голова учня наповнена великою або малою кількістю знань, але він не навчився їх застосовувати; як наслідок, про нього можна сказати: хоча він дещо знає, але нічого не вміє".

Вагомий внесок у розробку вміння вчитися зробили вітчизняні педагоги XIX – першої половини XX століття.

У педагогічних працях *М. Пирогова* (1810 – 1881) – "Питання життя", "Про предмети міркувань та дискусії педагогічних рад гімназій" та ін. – простежується прагнення вченого до формування в учнів активності та самостійності, що стає можливим тільки завдяки оволодінню ними вміннями самостійно працювати, мислити, проводити дослідження, робити узагальнення, висновки тощо.

Російський та український педагог-класик *К. Д. Ушинський* (1824 – 1870/71) у своїх працях "Про моральний елемент у вихованні", "Питання про

народні школи" та ін. нагадував, щоб дітям під час навчання в школі обов'язково прищеплювались навички самостійності в роботі та звички організованої поведінки. Він запропонував розподілити й організувати працю вчителя й учнів у школі, а саме: діти повинні по можливості працювати самостійно, а вчитель має керувати цією самостійною роботою та давати для неї матеріал. У передмові до підручника "Рідне слово" К. Д. Ушинський звертав увагу вчителів на те, що діти, які тільки починають навчатися, "повинні виконувати всі свої уроки в класі під наглядом і керівництвом навчаючих, котрі спочатку повинні навчити дитину вчитися, а потім уже доручити цю справу їй самій". Педагог вбачав у цьому корисні наслідки: "дитя навчається вчитись під керівництвом наставника, а це в первинному навчанні важливіше від самого учіння. ... Та головне – дитина принесе з собою до школи уміння й охоту вчитися" [46].

Дослідниця дошкільної та початкової освіти *С. Ф. Русова (1856 – 1940)* наголошувала на тому, що "на всяке навчання треба дивитися як на процес самонавчання, бо лише ті знання чогось варті, які здобуті самостійною, наполегливою працею того, хто їх здобуває". Педагог прагнула до того, "аби збудити у дітей бажання до самонавчання", поклала на школу таке важливе завдання як "зацікавлення наукою, працею, спонукання розвитку усіх творчих і активних сил дитини" і вважала, що процес навчання повинен перейти на певному етапі у самоосвіту, а процес виховання – у самовиховання.

Український педагог і методист *Я. Ф. Чепіга (1875 – 1938)* надавав великого значення розумовому вихованню, рекомендував учителям цілеспрямовано розвивати в дитини розум, пізнавальні здібності, пробуджувати інтерес до інтелектуальної діяльності, прищеплювати культуру розумової праці. Багато уваги Я. Ф. Чепіга приділяв формуванню в учнів початкових класів інтелектуальних умінь (аналізу, синтезу, порівняння, класифікації та ін.). Він давав цінні поради, як виробляти в учнів уміння читати, писати, списувати, працювати з книгами, аналізувати задачу, розв'язувати приклади тощо.

Російський психолог *П. П. Блонський (1884 – 1941)* встановив чотири основні причини шкільної неуспішності: це явище низької працездатності школярів, пов'язане зі станом їхнього здоров'я; відсутність інтересу до знань, бажання вчитись; слабкий розвиток школярів і невміння правильно організувати свою працю ("невміння працювати"). На його думку, остання причина перетворює учня на "поганого працівника", що, зрештою, приводить до незадовільних результатів у навчанні.

Вітчизняний педагог, державний і громадський діяч *Г. Г. Ващенко (1878 – 1967)* високо цінував українську освіту, пріоритетом якої вважав розвиток інтелекту. На його думку, одне з головних завдань розумового виховання в українській школі – "розвинути у молоді формальні здібності інтелекту – спостережливість, пам'ять, творчу уяву й логічне мислення".

У 60-і роки ХХ століття вченими було висловлено ідею про такі вміння, які б забезпечили успішність навчання і, водночас, стали підґрунтям для вироблення спеціальних та професійних умінь. Ці вміння отримали назву "вміння вчитись", а найкращі можливості для оволодіння ними, на думку багатьох дослідників, створювались саме в початковій школі.

Видатний український педагог *В. О. Сухомлинський (1918 – 1970)* надавав особливого значення вмінню вчитися: "...є знання й уміння, необхідні дитині для того, щоб учитися. Головне завдання початкової школи – навчити дітей користуватися інструментом, за допомогою якого людина все життя оволодіває знаннями. Основна мета початкових класів – це навчити дитину вчитися. Навчити її користуватися тим інструментом, без якого їй з кожним роком все важче і важче оволодівати знаннями, без якого вона стає невстигаючою та нездатною гарно вчитися...". Своєрідним інструментом педагог називав *п'ять умінь*: спостерігати явища навколишнього світу, думати, висловлювати думку про те, що я бачу, роблю, думаю, спостерігаю, читати, писати [41].

Слід відзначити, що в психолого-педагогічних дослідженнях того часу зустрічаються різні точки зору на сутність уміння вчитись, але більшість

учених зійшлися на тому, що "... Немає *уміння вчитися* взагалі. Є окремі уміння з своєю системою дій та операцій: уміння лічити, писати, читати, переносити спосіб розв'язування одних задач на інші, використовувати знання на практиці тощо" [28, с. 81].

Спеціальні дослідження, проведені педагогами А. В. Усовою, Д. І. Пеннером, І. П. Раченком та ін., переконливо довели, що перевантаження учнів навчальними заняттями найчастіше виникає внаслідок несформованості навичок раціональної організації навчальної праці, повільного темпу читання й письма, швидкої втомлюваності, відсутності наполегливості в учінні. Формування уміння вчитися мало велике виховне значення. На думку провідних педагогів і психологів, воно сприяло виробленню працелюбності, сумлінності, відповідальності, точності, самостійності, дисциплінованості, організованості, наполегливості та інших цінних якостей особистості.

Вже в 70-х роках минулого століття почали розроблятися підходи до системного осмислення таких умінь, а на початку 80-х р.р. ХХ ст. активізувалися наукові пошуки в цій галузі (Ю. К. Бабанський, І. Я. Лернер, М. М. Скаткін, В. М. Коротов, Н. А. Лошкарьова, О. Я. Савченко А. В. Усова В. Ф. Паламарчук та ін.). В ході тривалих досліджень педагоги звернули увагу на вміння, якими забезпечувалися способи організації індивідом власної діяльності з метою засвоєння певних понять, нових знань тощо. Ці вміння отримали назву навчальних умінь та або вмінь учитися. Формування цих умінь та навичок у школярів мало особливе значення для початкової школи, тому суттєвим загальноновизнаним засобом підвищення якості навчання стало включення їх до змісту початкової освіти [44].

В науковій літературі того періоду можна зустріти різноманітні назви умінь, яких потребували учні в процесі навчання: уміння й навички навчальної праці, загальні навчальні уміння й навички, організаційно-режимні вміння, навчально-інтелектуальні вміння тощо. до широкого вжитку увійшли також поняття: Педагогічна теорія й шкільна практика збагатилась

термінами та абревіатурами, запозиченими з виробничої та наукової сфери: НОП (наукова організація праці) школяра, НОПП (наукова організація педагогічної праці), оптимізація навчального процесу, раціоналізація навчальної праці, культура мислення, культура розумової праці, культура навчальної праці та ін., безпосередньо пов'язаними з вміннями вчитись.

Вченими було зроблено спроби розподілити вміння вчитися на групи за їх призначенням, хоча цей поділ був досить умовним: "Уміння можуть бути як загальними, так і спеціальними. *Загальні* необхідні для будь-якої діяльності чи, принаймні, для багатьох її видів. Це, наприклад, належна уважність, організованість, вміння планувати свою роботу, контролювати її хід, додержувати певного темпу і ритму тощо. *Спеціальні* вміння визначаються змістом навчання. Це вміння самостійно працювати над підручником та іншою літературою, раціонально заучувати матеріал, розв'язувати задачі, виконувати письмові завдання та інші. Зрозуміло, що учбова діяльність вимагає і загальних умінь працювати. Спеціальні, в свою чергу складаються з часткових, конкретних" [28, с. 81].

Дослідник Ю. К. Бабанський свого часу виділив *загальні навчальні* (стосуються всіх навчальних предметів: робота з книгою, читання, письмо, тощо) та *спеціальні* (характерні для конкретного предмета) вміння. Оволодіння сукупністю основних навчальних умінь і навичок педагог визначив як *уміння вчитися* [1, с. 8].

На початку 80-х років ХХ століття перед школами країни постало завдання "навчити учнів вчитися". Проте, як зазначали дослідники, значних результатів у цій справі досягти не вдалось – багато учнів не володіли важливими навчальними вміннями й навичками, що суттєво впливало на успішність. Учені змушені були констатувати: "Суттєвим недоліком у вирішенні даної проблеми було те, що деякий час враховувалися лише практичні умови засвоєння навчального матеріалу (швидкість читання, вміння складати бібліографічний опис, писати тощо)". Багаторічний досвід показав, що ці умови є недостатніми для повноцінної підготовки учнів до

організації власної навчальної діяльності на належному рівні. Вчителі часто скаржились на те, що незважаючи на великі зусилля у формуванні практичних умінь, більшість учнів не вміла працювати, тобто вчитися. Натомість, розумовим та організаційним умінням увага не приділялася взагалі. Як наслідок, вони не були виокремлені та системно розроблені [44, с. 274-275].

Зважаючи на це, до основних напрямів вдосконалення змісту шкільної освіти було віднесено підготовку учнів до самостійного здобуття й переробки нової інформації з метою подальшої самоосвіти впродовж життя. Наголошувалось на необхідності відображення в програмах, підручниках та формування в реальному навчальному процесі навчальних умінь з урахуванням віку учнів. Відзначалось, що навчальні вміння покликані озброїти учнів здатністю й готовністю до самоорганізації, реалізації своїх можливостей і самоконтролю [Так само, с. 276-277].

Слід відзначити, що в діючих на той час шкільних програмах не було навіть згадки про такі вміння й навички. Питання гігієни навчальної праці, пошук найбільш ефективних способів організації пізнавальної діяльності – все те, що складало поняття наукової організації праці школярів, повністю знаходилось у розпорядженні вчителя чи окремих педагогічних колективів. Не вирішувалось це питання і в проектах навчальних програм, де були відсутні навіть фрагментарні звернення до нього. Більшість умінь і навичок, які формувались у межах окремих навчальних предметів, належали до спеціальних умінь і не могли широко використовуватись у системі інших навчальних предметів, до того ж, учні опановували ці вміння стихійно, без їх усвідомлення. Тому вчені опинились перед необхідністю виділити в окрему групу і ввести до шкільних програм саме такі загальні вміння, які могли формуватись під час вивчення різних предметів, а потім з успіхом використовуватись у навчальному процесі та переноситись на інші види діяльності.

Вибірковий аналіз навчальної літератури тих років дозволяє стверджувати, що в підручниках і посібниках з педагогіки та психології зустрічались фрагментарні звернення до проблеми вміння вчитися. Зокрема, говорилось про необхідність оволодіння різноманітними способами дій як засобом самостійного навчання, називались розрізнені елементи вміння вчитись, наголошувалось на їхній ролі для засвоєння знань та необхідності використання в навчальному процесі, але тільки деякі автори пропонували практичні шляхи вирішення проблеми, які вони пов'язували з окремими видами навчальної роботи учнів (виконання домашніх завдань, роботи з книгою, самостійної роботи і т.п.), організаційними та розвивальними аспектами навчання. Наведемо фрагменти з посібників, за якими навчалися майбутні педагоги.

"Засвоєння знань вимагає від учнів використання *низки дій* різної категорії, різного рівня складності, різного рівня самостійності, їх вибору та раціонального застосування. Для цього дітям необхідно оволодіти низкою правил, прийомів, способів, без чого неможливо користуватись навіть добре завченими знаннями" (Г. О. Люблінська, 1977 р.) [20].

"Необхідно володіти узагальненими вміннями (читати книги, вирішувати різноманітні пізнавальні та практичні задачі, раціонально будувати процес діяльності від постановки мети до завершення її реальним результатом і т.д.), які сприяють швидкості, легкості протікання діяльності і її продуктивності" (Г. І. Щукіна, 1977 р.).

"До вмінь, що характеризують учіння, належить, наприклад, робота з книгою, складання простого й складного плану, конспектування, реферування, бібліографічна робота, визначення почерговості для засвоєння, робота з довідковим апаратом, правильне поєднання роботи й відпочинку, знання способів заучування, відтворення в пам'яті, побудови доповіді тощо. Всі ці вміння прийнято називати вмінням учитися. <...> Вони потрібні для полегшення засвоєння і для підготовки до самоосвіти" (В. В. Краєвський, І. Я. Лернер, 1982 р.) [40].

"У процесі навчання формуються також загальнонавчальні інтелектуальні вміння, пов'язані з оволодінням способами роботи з різними джерелами отримання знань, веденням записів, прийомами запам'ятовування навчального матеріалу і т.д." І далі: "У дидактиці розглядаються навички:... загальнонавчальні (робота з книгою, складання плану, темп читання і письма, самоконтроль та ін.) (Ю. К. Бабанський, 1983 р.).

"Особливу роль в оволодінні знаннями відіграють певні навчальні вміння – вміння вчитися. Недостатня сформованість таких умінь – "невміння вчитися" – одна з головних причин падіння інтересу до занять, що спостерігається на шляху просування від молодших класів до старших, появи відставання в заняттях". Автор називає такі прийоми роботи з підручником і книгою: "різні види й методи читання (суцільне читання, повторне читання, часткове використання, вивчення книги, складання плану переказу прочитаного, читання по частинах у відповідності з планом, переказ матеріалу з опорою на складений план); ведення спеціальних записів (складання плану, тез, конспектування)" (Т. О. Ільїна, 1984 р.).

На початку 80-х років ХХ ст. радянські вчені й практики активно долучились до розробки проектів нових навчальних програм. Одним з нововведень стало включення до змісту програм переліку основних знань, умінь та навичок, якими мали оволодіти школярі з кожного предмета на кінець навчального року. Крім предметних, до програм почали включати й деякі загальні вміння, застосування яких не обмежувалось лише навчальним процесом. Деякі автори вказували на основні уміння й навички самостійної навчальної роботи, які були необхідні для підвищення ефективності процесу навчання та підготовки учнів до самоосвіти (вміння користуватися різноманітними літературними джерелами, довідковою літературою тощо); наголошувалось на важливості розширення кола тих умінь, які були пов'язані з засвоєнням знань та їх застосуванням у громадській діяльності; подекуди називались організаційні уміння (орієнтування в підручнику, організація робочого місця та ін.).

В процесі роботи над удосконаленням шкільних програм було уточнено назви та розподіл навчальних умінь. Умовно їх поділили на дві великі групи: *спеціальні* (предметні), потрібні для вивчення конкретної навчальної дисципліни та *загальнонавчальні* (міжпредметні) – необхідні для вивчення будь-якої навчальної дисципліни, а також для здійснення раціональної навчально-пізнавальної діяльності взагалі. В той же час у науковий обіг увійшла аббревіатура ЗНУН.

Суттєвим доробком в напрямі оновлення змісту шкільної освіти було створення спеціальних програм, які безпосередньо націлювали вчителя на формування загальнонавчальних умінь і навичок у навчальному процесі. На державному рівні набули чинності такі з них: для російських шкіл – "Программа развития общих учебных умений и навыков школьников. I – X классы" (Н. А. Лошкарёва, 1982 р.); для українських – розділ "Формування загальнонавчальних умінь і навичок" у збірнику "Програми середньої загальноосвітньої школи. 1 – 4 класи" (О. Я. Савченко, 1986 р.).

Отже, у 80-х роках загальнонавчальні уміння й навички, нарівні з предметними, були визнані складником змісту освіти та знайшли своє відображення в навчальних програмах. Протягом усього наступного десятиліття формування цих умінь розглядалося як одне з головних завдань навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі та стало важливою передумовою успішного оволодіння учнями ґрунтовними знаннями з метою отримання подальшої професійної освіти та здійснення самоосвітньої діяльності.

1.2. Трансформація проблеми під впливом змін в освіті

Навчальна діяльність належить до основних видів діяльності людини, її першоелементи з'являються в дошкільному віці. Вчені вважають, що для наймолодших учнів ігрова діяльність ще продовжує зберігати пріоритет, але в її надрах уже визріває навчальна діяльність, яка поступово стає провідною.

Навчальна діяльність – це діяльність, спрямована на здобуття знань про оточуючий світ, на оволодіння новими вміннями й навичками. Засвоєння знань – головна мета навчальної діяльності, досягнення якої задовольняє спеціальну потребу в навчанні й відповідні (навчально-пізнавальні) мотиви.

Поняття "навчальна діяльність" більш широке в порівнянні з поняттям "навчально-пізнавальна діяльність", адже під час навчання застосовуються дії не лише пізнавального, а й тренувального характеру, пов'язані з відпрацюванням умінь і навичок. У процесі навчальної діяльності розвиваються основні психологічні новоутворення молодшого шкільного віку, такі як: довільність психічних процесів, внутрішній план дій, уміння організувати навчальну діяльність, рефлексія.

Іноді, саме поняття "навчальна діяльність" неправомірно, ототожнюють з поняттями "учіння", "учбова діяльність", "навчання".

Так, процес *учіння* (засвоєння учнями знань і вмінь) може здійснюватися в різних видах діяльності: навчальній, ігровій, трудовій тощо. Кожен із цих видів діяльності є характерним для певного вікового періоду. Результатом учіння є зміна самої дитини; а його змістом – оволодіння школярами узагальненими способами дій.

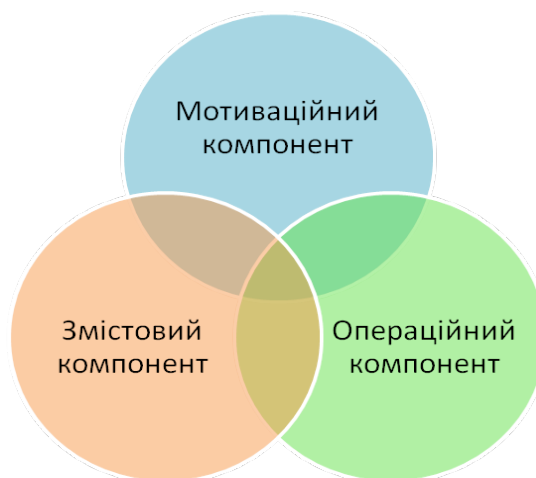
Учбова діяльність органічно пов'язана з основними видами діяльності – ігровою та трудовою, вона є частиною навчальної діяльності, відбувається в її рамках, спеціально проектується тим, хто навчає та відбувається під його керівництвом.

Навчання визначається як цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь, навичок і способів діяльності. Це двобічний процес, у ньому поєднуються: учіння – діяльність учня і викладання – діяльність учителя. Без активного навчання неможливо оволодіти іншими видами людської діяльності.

Засновники теорії діяльності (Б. Г. Ананьєв, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, Д. Б. Ельконін та ін.) довели, що будь-яка діяльність містить основні компоненти – мотиваційний, змістовий, та операційний, які

забезпечують її цілісність, взаємопов'язані та взаємодоповнюють один одного.

Проаналізуємо структуру навчальної діяльності та покажемо, яке місце посідає в ній вміння вчитися.

Мотиваційний компонент навчальної діяльності містить внутрішні потреби та сформовані мотиви навчальної діяльності, від яких залежить стійке позитивне ставлення учнів до навчальної діяльності.

Змістовий компонент навчальної діяльності охоплює дві підсистеми: уже засвоєні знання, вміння, навички, на яких ґрунтується вивчення нового, і власне нові знання та способи дій, які повинні засвоїти школярі.

Операційний компонент (його ще називають процесуальним) складають різноманітні способи організації та здійснення учіння (уміння, дії, операції, пізнавальні процеси), які, з одного боку, забезпечують засвоєння змісту навчального матеріалу, а з іншого – загальний психічний розвиток школяра.

На важливості операційної сторони навчальної діяльності, неодноразово наголошували представники психологічної науки: "Не менше значення має в учінні його операційна сторона, тобто різноманітна *система дій*, за допомогою яких кожен учень виконує певні завдання. Це є знаряддя його діяльності. Тому, коли ставлять питання, чи вміє учень вчитися, мають на увазі насамперед те, якими знаряддям і засобами учбової роботи він володіє" [28].

Багато відомих учених-психологів (В. В. Давидов, Г. О. Люблінська, Л. В. Занков, Н. О. Менчинська, П. Я. Гальперін, Г. С. Костюк, О. В. Скрипченко, Д. Б. Ельконін, Н. Ф. Талізін та ін.) наголошували на формуванні в молодших школярів розгорнутої, повноцінної навчальної діяльності.

Реалізація *розгорнутої навчальної діяльності* з різних навчальних предметів передбачає повноцінне й правильне виконання школярами дій і операцій, за допомогою яких успішно вирішуються навчальні задачі.

Запорукою *повноцінної навчальної діяльності* (ПНД) вважається поетапне оволодіння учнями усіма її компонентами: *мотиваційним, змістовим, операційним*. Обов'язковими *етапами*, які має здолати учень у процесі навчання, називають такі: 1) прийняття мети; 2) відбір засобів її досягнення; 3) виконавські дії; 4) контроль і оцінка результатів [34, с. 170].

За умови відсутності або неповноти будь-якого з компонентів чи етапів, навчальна діяльність втрачає свою основну сутність для молодшого школяра – він не набуває навченості. Якщо ж учневі вдається оволодіти навчальною діяльністю повноцінно, він перетворюється з об'єкта навчання на його суб'єкт, стає повноправним учасником навчального співробітництва.

Реформою загальноосвітньої та професійної школи (1984 р.) в нашій країні було започатковано інтенсивний процес перебудови шкільної освіти. Змінюються цілі, завдання й напрями роботи загальноосвітньої школи, впроваджуються нові підходи в освіті. Зокрема, значних змін зазнає початкова ланка освіти – вона набуває рис особистісно-діяльнісного підходу.

Нагадаємо, що тривалий час у вітчизняній педагогічній теорії та практиці домінував *знаннєвий підхід*, у якому за основу змісту освіти було обрано наукові знання. Цей підхід передбачав оволодіння системними знаннями, вміннями, навичками, застосування їх елементів у вирішенні навчальних завдань; постійне поповнення об'єму засвоєваної інформації "глибокими й міцними знаннями".

Поступово, на зміну традиційним підходам до навчання прийшли більш сучасні, інноваційні за своєю сутністю (діяльнісний, особистісно орієнтований системний, компетентнісний та ін.). Цей процес спричинив помітну трансформацію проблеми "вміння вчитися" у вітчизняній дидактиці.

Діяльнісний підхід змістив акценти з формування знань на формування навчальної діяльності. Навчально-виховний процес було спрямовано на розвиток у школярів умінь і навичок, застосування на практиці знань з різних навчальних предметів, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти, адаптацію в соціумі, вибір майбутньої професії. В умовах діяльнісного підходу загальні й спеціальні навчальні вміння почали розглядатись як категорія діяльності, спосіб застосування знань, що впливало на якість діяльності, але не приводило до істотних змін в особистісній сфері учнів.

Особистісно орієнтований підхід до освіти зосередив зусилля вчителя на особистості учня, поставив її в центр педагогічної уваги. "Дитиноцентристська" спрямованість навчального процесу дала підставу розглядати оволодіння вмінням учитися як властивість особистості, передумову подальшого її розвитку. Особистісна орієнтація в навчанні означала взаємодію та особистісний розвиток учнів та педагога на основі їх рівноправності в спілкуванні та партнерства в навчанні.

Особистісно-діяльнісний підхід – органічне поєднання особистісного підходу з діялісним, націлив педагогів, з одного боку, на формування в учнів повноцінної навчальної діяльності, а з іншого – на залучення учня до активної участі в навчальному процесі та його розвиток як суб'єкта навчання. За цим підходом навчальні вміння розглядаються як здатність особистості та важливий компонент процесуальної сторони навчання (засіб та результат навчальної діяльності).

Системний (системно-структурний) підхід орієнтує педагогів на розгляд будь-якого освітнього явища чи процесу як сукупності взаємопов'язаних елементів, об'єднаних у єдине ціле. З огляду на це,

навчальна діяльність розглядається як цілісна і водночас структурована система, до складу якої входять способи дій та вміння й навички як компонент її процесуально-діяльнісної підструктури.

З огляду на вивчення проблеми "вміти вчитися" заслуговує на увагу дослідження Я. П. Кодлюк, у якому розкрито особливості формування в молодших школярів уміння працювати з підручником. Системний підхід до розгляду цього важливого вміння дозволив дослідниці визначити його як комплексне загальнонавчальне вміння, яке складається з окремих умінь: виділяти головну думку, аналізувати, порівнювати, узагальнювати, планувати, запитувати, переказувати, міркувати; працювати з інструкцією, пам'яткою, таблицею, схемою, ілюстрацією; застосовувати самоконтроль.

Компетентнісний підхід передбачає спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток у школяра *ключових і предметних компетентностей*. Означений підхід тісно пов'язаний з такими підходами до навчання й освіти, як: *особистісно орієнтований* (оскільки потребує трансформації змісту освіти, перетворення його з моделі "для всіх" на суб'єктивні надбання одного учня); *діяльнісний* (тому що може бути реалізований тільки в діяльності, тобто в процесі виконання конкретним учнем певного комплексу дій); *системно-структурний* (передбачає заємозв'язок та взаємодію усіх підструктур та компонентів навчальної діяльності).

Перехід до компетентнісного підходу означає переорієнтацію освіти з процесу на результат в діяльнісному вимірі, в зміщенні акценту з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування й розвиток в учнів здатності практично діяти, застосовувати досвід успішних дій у конкретних ситуаціях. У шкільному навчанні цей підхід вважається інноваційним засобом його модернізації, оскільки ставить за мету досягнення більш якісної освіти не загалом для системи, а для кожного учня. Звідси *компетентнісна освіта* – це особистісно-діялісна освіта яка, передбачає

перехід від "навчання всіх усього" до оволодіння кожним учнем навчальними досягненнями на такому рівні, який дає йому змогу вчитися далі [36].

Зміна підходів до навчання й освіти обумовила трансформацію проблеми вміння вчитися: якщо у вітчизняній дидактиці минулого століття це вміння традиційно зосереджувалось на формуванні загальнонавчальних умінь і навичок, то наразі мова йде вже про формування ключової компетентності "вміння вчитися", яку вчені розуміють як складне інтегроване утворення, що об'єднує спеціально структуровану сукупність міжпредметних знань про способи діяльності, вміння, навички, ціннісні ставлення, надбання пізнавального і життєвого досвіду школярів.

Структура ключової компетентності "вміння самостійно вчитися" є своєрідним аналогом структури навчальної діяльності. О. Я. Савченко подає її у вигляді системи взаємопов'язаних складників:

1. *Мотиваційний* – ставлення і прагнення учня до навчання.
2. *Змістовий* – відомі й нові знання, цінності, вміння, навички.
3. *Діяльнісний* – способи організації виконання навчальної діяльності різного рівня складності.
4. *Контрольно-оцінний* – самоперевірка, самоконтроль своїх досягнень, самооцінювання.

5. Рефлексивно-корекційний – самопізнання і самоусвідомлення своїх пізнавальних можливостей, прагнення їх удосконалювати.

Відповідно до цієї структури учень, який вміє самостійно вчитися, володіє такими здатностями: сам визначає мету діяльності або приймає ту, яку ставить учитель; виявляє зацікавленість навчанням, докладає вольових зусиль; організовує свою працю для досягнення результату; добирає або знаходить потрібні знання, способи для розв'язання задачі, виконання завдання; правильно використовує прийоми, виконує сенсорні, інтелектуальні або практичні дії, операції на репродуктивному і творчому рівнях; усвідомлює, аналізує свою діяльність і прагне її удосконалити; володіє вміннями і навичками самоконтролю і самооцінки [35, с. 7].

Як бачимо, під впливом змін у сучасній освіті, відбулась трансформація проблеми вміння вчитися. Загальнонавчальні вміння й навички увійшли до складу діяльнісного компонента ключової компетентності "уміння самостійно вчитися". Завдяки розвитку цієї компетентності посилюється суб'єктність учіння, відкриваються нові можливості для саморозвитку та самовдосконалення школяра шляхом свідомого й активного присвоєння нового соціального досвіду.

Розділ 2. Загальнонавчальні уміння як компонент змісту освіти

2.1. Загальнонавчальні вміння і навички: сутність та класифікації

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми вміння вчитися показав, що за декілька останніх десятиліть було проведено значну роботу в напрямі дослідження різних аспектів проблеми загальнонавчальних умінь і навичок. Зокрема, педагогами й психологами уточнено зміст поняття "загальнонавчальні вміння і навички"; знайдено загальні підстави для їх класифікації, здійснено їх групування; встановлено специфічні особливості окремих груп умінь; виявлено динаміку розвитку кожної групи; запропоновано методи й прийоми їх формування в навчально-виховному процесі; визначено роль конкретних предметів у формуванні та вдосконаленні загальнонавчальних умінь і т.д.

В Україні широкий спектр досліджень проблеми "вміння вчитися" очолює академік О. Я. Савченко. Вона є автором програми "Формування загальнонавчальних умінь і навичок", яка з 1986 року увійшла до навчальних програм для початкової школи. В різні роки до наукових пошуків у даному напрямі долучились представники наукової школи відомої вченої, а саме: Н. С. Коваль (вміння розв'язувати пошукові завдання), Н. М. Бібік (пізнавальний інтерес), Т. Я. Довга (організованість у навчальній роботі), Т. М. Байбара (навчально-дослідницькі вміння), Я. П. Кодлюк (загальнонавчальні вміння і навички, вміння працювати з підручником), Л. І. Титаренко (вміння самоконтролю) та ін.

Проведені дослідження підтверджують, що за декілька десятиліть відбулася трансформація означеної проблеми: від "загальнонавчальних умінь і навичок" до ключової компетентності "вміння самостійно вчитися".

Слід відзначити, що проблема не втрачає актуальності і продовжує викликати інтерес у представників сучасної науки і практики. Українські й російські вчені продовжують досліджувати проблему з різних наукових позицій – вдосконалення якості навчального процесу, дослідження розвивальних аспектів навчання, засобів інтенсифікації навчальної праці

тощо. У зв'язку з цим, нового змісту набувають поняття: "культура мислення", "культура розумової праці", "організація навчальної праці", "індивідуальний стиль навчальної діяльності", пропонуються інноваційні засоби навчально-пізнавальної та навчально-управлінської діяльності тощо.

Сучасна довідкова література пропонує різноманітні тлумачення педагогічних понять, приміром: "культура мислення", "культура розумової праці", "культура навчальної праці" тощо. Немає сумніву, що ці поняття безпосередньо пов'язані з поняттям "уміння вчитись", а їхнє змістове наповнення вказує на те, що вони так чи так ураховують загальноновизнані навчальні вміння.

Наприклад, в "Енциклопедії освіти" (2008 р.) читаємо: "*Культура навчальної праці* включає: культуру мислення (вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, абстрагувати, узагальнювати); техніку навчальної праці (вміння виконувати дії – стихійні або цілеспрямовані, типові для навчальної праці, володіння раціональними прийомами та методами самостійної роботи з різними джерелами, вміння планувати навчальну діяльність тощо); гігієну розумової праці; мотивацію навчання, культуру поведінки, володіння прийомами саморегуляції..." [13, с. 442].

За визначенням українського вченого М. М. Фіцули, *культура розумової праці* передбачає знання учнем загальних правил розумової праці та вміння дотримуватись їх у своїй навчальній діяльності; знання важливості поступового входження в роботу, її ритмічність, регулярність у чергуванні праці й відпочинку, робота зі складним і легшим матеріалом та ін. Виходячи із загальних правил, кожен учень розробляє власний стиль навчальної діяльності.

Вчений розглядає вміння культури розумової праці як комплекс умінь: дотримуватися раціонального режиму розумової праці, виконувати навчальні завдання акуратно, утримувати в належному порядку своє робоче місце.

Учень повинен уміти чергувати розумову працю з відпочинком або іншим видом діяльності [47].

Аналіз наукових праць (Ю. К. Бабанського, Н. А. Лошкарьової, О. Я. Савченко, В. Ф. Паламарчук, Д. В. Татьянченка, С. Г. Воровщикова, А. В. Усової, Л. Ф. Фрідмана, І. Ю. Кулагіної, Я. П. Кодлюк та ін.), які розкривають різні аспекти означеної проблеми, виявив, що в психолого-педагогічній літературі існують незначні розбіжності в термінах та наукових тлумаченнях самого поняття "загальнонавчальні уміння й навички". Наведемо приклади таких визначень:

*Загальнонавчальні уміння*¹ – це найбільш загальні практичні та інтелектуальні вміння, необхідні учням для успішного оволодіння шкільною програмою з будь-якого навчального предмета протягом усіх років шкільного навчання.

*Загальнонавчальні вміння*² – це здатність учня виконувати дії з отримання й застосування знань, що забезпечує можливість засвоєння знань з різних предметів та їх переносу в інші галузі життєдіяльності.

*Загальнонавчальні вміння*³ – це універсальні для багатьох шкільних предметів способи одержання й застосування знань (на відміну від предметних умінь, які є специфічними для тієї чи іншої навчальної дисципліни).

*Загальнонавчальні вміння*⁴ – це вміння міжпредметного характеру, які володіють широким спектром переносу на інші предмети та різноманітні види навчально-пізнавальної діяльності.

*Загальнонавчальні уміння й навички*¹ – це способи виконання конкретних навчальних і соціально значимих дій на основі засвоєних знань та життєвого досвіду.

*Загальнонавчальні уміння й навички*² – це сукупний компонент ключової компетентності "вміння самостійно вчитися", представлений цілісною, інтегративною здатністю школяра бути суб'єктом діяльності, що дозволяє йому активно й свідомо керувати ходом свого навчання.

Універсальні навчальні вміння – це метапредметні, узагальнені вміння, які формуються на базі декількох або всіх навчальних предметів і застосовуються як у межах освітнього процесу, так і в реальних життєвих ситуаціях.

Універсальні навчальні дії (УНД) – це узагальнені дії, що забезпечують вміння вчитися. Для узагальнених дій властивий широкий перенос, тобто така дія, сформована на конкретному матеріалі будь-якого предмета, може бути використана під час вивчення інших предметів.

Неоднозначне розуміння сутності загальнонавчальних умінь, їхня різноманітність значно ускладнювали вивчення проблеми. В 70-80-х роках ХХ століття виникла необхідність їх систематизувати. Вченими було докладено зусиль для визначення місця загальнонавчальних умінь і навичок у загальній системі засобів і результатів навчання. З огляду на це, деякі загальні вміння зустрічаються в існуючих на той час класифікаціях умінь, створених з урахуванням різних підходів. Так, за характером діяльності було виділено: сенсорні, практичні (моторні) та розумові вміння. За способом діяльності розрізняли: частковопредметні, загальнопредметні, міжпредметні.

Водночас, учені активно працювали над створенням окремих класифікацій та спеціальних програм з формування й розвитку в школярів загальнонавчальних умінь і навичок. На даний час у психолого-педагогічній літературі існує декілька таких класифікацій та програм. Авторами найбільш відомих з них є російські й українські вчені: Ю. К. Бабанський, І. Я. Лернер, В. Ф. Паламарчук, Н. А. Лошкарьова, А. В. Усова, Л. М. Фрідман та І. Ю. Кулагіна, О. Я. Савченко, Д. В. Татяанченко, С. Г. Воровщиков та ін. Більшість класифікацій покладено в основу авторських програм, однак, лише програми, розроблені Н. А. Лошкарьовою ("Программа развития общих учебных умений и навыков школьников") та О. Я. Савченко ("Формування загальнонавчальних умінь і навичок"), було повною мірою реалізовано в шкільній практиці.

Класифікація Ю. К. Бабанського (1981 р.)

Автор ідей оптимізації навчально-виховного процесу та раціоналізації навчальної праці Ю. К. Бабанський створив одну з перших класифікацій "умінь і навичок навчальної праці":

- *навчально-організаційні* (вміння формулювати мету й визначати завдання діяльності; вміння раціонально планувати діяльність; вміння створювати оптимальні умови для власної діяльності; режим, гігієна і порядок на робочому місці, загартування та інші);

- *навчально-інформаційні* (вміння здійснювати бібліографічний пошук, вміння працювати з технічними джерелами інформації; вміння здійснювати спостереження);

- *навчально-інтелектуальні вміння* (вміння мотивувати свою діяльність; вміння уважно сприймати інформацію; вміння логічно осмислювати навчальний матеріал, виділяючи в ньому головне; вміння раціонально запам'ятовувати; вміння розв'язувати проблемні пізнавальні задачі; вміння самостійно виконувати справи; вміння здійснювати самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності) [1].

Класифікація І. Я. Лернера (1982 р.)

Відомий російський дидакт І. Я. Лернер займався теоретичним обґрунтуванням навчального процесу, зокрема, досліджував різноманітні способи та прийоми навчальної діяльності – ученим було розроблено класифікації предметних і загальнонавчальних умінь. В основу класифікації було покладено види навчальної діяльності та способи її самоорганізації:

- *організаційні* (прийоми постановки мети, складання плану, написання конспекту, самоконтролю тощо);

- *практичні* (прийоми роботи зі словником, вміння вести записи, робота з графіками та ін.);

- *інтелектуальні* (прийоми порівняння, узагальнення, конкретизації, аналізу та синтезу; переформулювання ідей, підбір варіантів розв'язання, перевірка повноти вирішення тощо);

- *психолого-характерологічні* (вміння зосереджуватися на роботі, організація своєї волі для подолання труднощів, які виникають під час вирішення завдань і т.д.).

Класифікація Н. А. Лошкарьової (1980, 1982 рр.)

У 1980 році на замовлення Міністерства освіти СРСР Н. А. Лошкарьовою було розроблено "Програму розвитку загальних навчальних умінь і навичок школярів". Їх було систематизовано таким чином:

- *загальні навчальні уміння*, пов'язані з процесами читання, переказу, обробки й систематизації навчального матеріалу;

- *загальнологічні (інтелектуальні)*, орієнтовані на формування таких прийомів розумової діяльності як аналіз, синтез, порівняння, доведення тощо;

- *бібліотечно-бібліографічні* як такі, що розширюють розумовий кругозір учнів, пов'язані з самостійним зверненням до книги, періодичної преси;

- *організаційно-пізнавальні*, що забезпечують мінімум знань про наукові основи організації своєї навчально-пізнавальної діяльності і вмінь розпоряджатись ними.

У 1982 р. автор удосконалила програму та виділила наступні групи загальнонавчальних умінь і навичок: *навчально-організаційні, навчально-інформаційні, навчально-комунікативні*. Для спрощення вони були зведені до трьох груп, обов'язкових для кожного року навчання – від I до X класу:

- організація навчальної праці;

- робота з книгою та іншими джерелами інформації;

- культура усного й писемного мовлення.

У 1984 році ці програми були схвалені Міністерством освіти СРСР та Головним управлінням шкіл і рекомендовані для загального використання в школах РРФСР [50; 19].

Класифікація О. Я. Савченко (1986 р.)

У 1986 році до змісту навчальних програм для 1 – 4 класів середньої загальноосвітньої школи, затверджених Міністерством освіти УРСР, було введено спеціальний розділ "Формування загальнонавчальних умінь і навичок", розроблений О. Я. Савченко.

Загальнонавчальні вміння і навички було представлено такими групами:

- *організаційні вміння й навички* – організувати робоче місце, орієнтуватися в часі, планувати свої дії, прагнути до обов'язкового завершення розпочатої справи;

- *загальномовленнєві вміння й навички* – зосереджено слухати, виділяти смислові елементи висловлювання, запитувати й відповідати на запитання вчителя й товаришів, логічно, міркувати, зв'язно висловлюватись;

- *загальнопізнавальні вміння* – аналізувати, порівнювати, виділяти головне, узагальнювати, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки;

- *контрольно-оцінні вміння* – співставляти роботу зі зразком, опорою, схемою; знаходити й виправляти помилки; застосовувати способи само- і взаємоперевірки; оцінювати роботу – свою і товариша – за орієнтирами, встановленими вчителем [26].

Класифікація В. Ф. Паламарчук (1987 р.)

У 1987 р. В. Ф. Паламарчук оприлюднила "Орієнтовну програму формування загальнонавчальних мислительних умінь і навичок школярів", де представила класифікацію основних прийомів розумової діяльності в учнів основної і старшої школи: *аналіз і виділення головного; порівняння; узагальнення і систематизація; визначення і пояснення понять; конкретизація; доказ і спростування; моделювання; системний підхід* [24, с. 61-62].

Класифікація А. В. Усової (1987 р.)

Запропонована А. В. Усовою класифікація умінь навчальної праці детермінована необхідністю теоретичного та практичного вивчення

природничих і математичних дисциплін: *пізнавальні уміння; практичні уміння; організаційні уміння; вміння самоконтролю й оціночні.*

До *пізнавальних умінь* дослідниця включила вміння працювати з навчальною та науково-популярною літературою; вміння проводити спостереження; вміння самостійно моделювати і будувати гіпотези; вміння самостійно ставити експеримент і на його основі одержувати нові знання; вміння пояснювати явища і спостережувані факти на основі наявних теоретичних знань, прогнозувати висновки з теорій.

До *практичних умінь* увійшли вимірювальні; обчислювальні; графічні вміння; уміння поводження з різними лабораторними приладдям і джерелами енергії; уміння користування окремими приладами і приладдям, що зустрічаються в побуті і техніці; уміння збирання електричних ланцюгів і читання їх схем; уміння розв'язувати розрахункові, графічні, логічні задачі [45, с. 8-9].

Класифікація Л. М. Фрідмана та І. Ю. Кулагіної (1995 р.)

У 1995 р. вийшла з друку "Орієнтовна програма загальнонавчальних умінь і навичок", яку створили російські психологи Л. М. Фрідман та І. Ю. Кулагіна. Вчені об'єднали загальнонавчальні уміння і навички в два блоки:

- *первинні вміння та навички* (6 груп): навички читання та письма рідною мовою; загальноматематичні уміння й навички; геометричні вміння та навички; географічні та історичні уміння й навички; природничонаукові й загальнотехнічні уміння й навички; логічні загальнонавчальні вміння та навички;

- *уміння й навички організації процесу засвоєння знань* (5 груп): уміння планувати, контролювати й оцінювати навчальну діяльність; вміння працювати з текстом; інформаційно-бібліографічні вміння й навички; вміння та навички у вимірюванні величин; культура усного та писемного мовлення [48].

Отже, в другій половині ХХ століття ученими було здійснено значну роботу, яка дозволила впритул наблизитися до розуміння наукової сутності поняття "загальнонавчальні вміння і навички", а створення класифікацій стало кроком до їхньої наукової систематизації. Ці наукові здобутки утвердили загальнонавчальні вміння в ролі важливого компонента змісту освіти та обумовили розробку методичних підходів до їхнього формування в шкільній практиці.

2.2. ЗНУН в нових державних освітніх стандартах і програмах

На початку ХХІ століття в Україні і Росії і помітно відроджується інтерес до загальнонавчальних умінь як універсальних для багатьох навчальних предметів способів одержання і застосування знань, на відміну від предметних умінь, які є специфічними для тієї чи іншої навчальної дисципліни. З'явилися нові класифікації та авторські програми), в яких гідне місце посідає комплекс загальнонавчальних умінь і навичок.

У Державному стандарті початкової загальної освіти в Україні (2011 р.) зазначено, що діяльнісна змістова лінія навчальних програм з різних навчальних предметів спрямована на формування в молодших школярів уміння вчитися: організовувати свою працю для досягнення результату, сприймати та визначати мету навчальної діяльності, виконувати мисленнєві операції і практичні дії, логічно міркувати, виділяти властивості предметів і явищ навколишнього світу, володіти вміннями дослідницького характеру, вміннями й навичками самоконтролю та самооцінки.

Нова освітня парадигма знаменує перехід російської школи від традиційної декларації "вчися вчитися" до реального освоєння учнями цілісної системи методів. У цій системі загальнонавчальні вміння розглядаються як найважливіший діяльнісний компонент навчально-пізнавальної компетенції.

У 1996 р. було вперше оприлюднено "Програму загальнонавчальних умінь і навичок школярів", створену російськими вченими

Д. В. Татьянченко і С. Г. Воровщиковим. Як стверджують самі автори, найбільш повну версію програми було затверджено на регіональному рівні в 2001 році. Її зміст складають три групи вмінь:

- *навчально-управлінські* – до них належать уміння, що забезпечують планування, організацію, контроль, регулювання й аналіз власної навчальної діяльності учнями;

- *навчально-інформаційні* – під ними розуміють загальнонавчальні вміння, що забезпечують знаходження, переробку і використання інформації для вирішення навчальних завдань;

- *навчально-логічні* – вміння, націлені на дотримання чіткої структури та змісту процесу постановки й вирішення навчальних завдань.

Слід зазначити, що представлені в програмі навчально-управлінські вміння зорієнтовані на розвиток самостійності учнів у процесі навчання, який посилюється завдяки переходу від системи зовнішнього управління до самоуправління. Ідеальним результатом навчання дослідники вважають спроможність учнів самостійно обирати для вирішення навчально-пізнавальні проблеми, знаходити адекватні способи їхньої реалізації, контролювати умови, процес і результати своєї діяльності. До цієї групи було віднесено також вміння, пов'язані з самоосвітою.

В основу групування навчально-інформаційних умінь покладені провідні джерела інформації, серед яких пріоритетними для шкільного навчання вважаються тексти і реальні об'єкти. У зв'язку з цим у програмі представлено три групи умінь: "уміння працювати з письмовими текстами", "уміння працювати з усною інформацією", "уміння працювати з реальними об'єктами як джерелами інформації".

Навчально-логічні вміння дослідники пов'язують, насамперед, з логічним мисленням. Ці вміння не є однорідними і умовно поділяються на дві групи. До першої увійшли: аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, визначення понять, доказ і спростування. Другу групу

складають уміння, пов'язані з творчим мисленням – вони допомагають поставити й вирішити будь-яку навчальну проблему.

На відміну від навчально-управлінських та навчально-інформаційних умінь, згрупованих у два блоки – для початкової та основної школи, навчально-логічні вміння представлені цілісно для всіх ступенів загальноосвітньої школи [43, с. 115-126].

У 2002 році було затверджено третій, вдосконалений і доповнений варіант програми Н. А. Лошкарьової, у якому дослідниця націлила вчителів на розвиток "базисних загальнонавчальних умінь і навичок" у школярів:

- *навчально-організаційні уміння і навички* – націлені на оволодіння учнем способами виконання навчальної діяльності, способами зовнішньої організації своєї навчальної роботи, умінням здійснювати самоконтроль і самоаналіз навчальної діяльності;

- *навчально-інформаційні вміння та навички* – забезпечують оволодіння учнями способами самостійного отримання знань, нової додаткової інформації, а також способами переробки, запам'ятовування і зберігання інформації;

- *навчально-інтелектуальні вміння й навички* – передбачають опанування учнями способів виконання розумової діяльності, постановки та вирішення проблем, а також прийомів логічного (на основі формальної і діалектичної логіки) і гуманітарного мислення;

- *навчально-комунікативні вміння і навички* складають способи побудови усного та писемного мовлення в залежності від цілей і умов спілкування з іншою людиною (вчителем, однолітком) під час навчальної роботи.

Розробниками російських освітніх стандартів другого покоління (2008 р.) було висловлено ідею про необхідність формування в школярів *універсальних навчальних дій* (УНД). Якщо загальнонавчальні вміння трактують як уміння, універсальні для всіх шкільних предметів і основних сфер людської діяльності, то універсальні навчальні дії (УНД) – це

узагальнені дії, що забезпечують уміння вчитися. Розвиток системи універсальних навчальних дій забезпечує вирішення завдань загальнокультурного, ціннісно-особистісного, пізнавального розвитку учнів, сприяє формуванню у них ключових компетенцій і компетентностей.

З огляду на це, колективом російських авторів у складі: А. А. Вахрушев, А. В. Горячев, Д. Д. Данилов та ін. було створено "Програму особистісного розвитку і формування універсальних навчальних дій тих, хто навчається на ступені початкової освіти", в якій універсальні навчальні дії представлено таким комплексом:

- *особистісні універсальні навчальні дії* забезпечують ціннісно-смыслову орієнтацію учнів (вміння співвідносити вчинки і події з прийнятими етичними принципами; знання моральних норм і вміння виділяти моральний аспект поведінки) і орієнтацію в соціальних ролях і міжособистісних відносинах;

- *регулятивні універсальні навчальні дії* забезпечують учням організацію своєї навчальної діяльності (цілепокладання, планування, прогнозування, контроль, корекція, оцінка, саморегуляція);

- *пізнавальні універсальні навчальні дії* включають загальнонавчальні, логічні навчальні дії, а також постановку і вирішення проблеми;

- *комунікативні універсальні навчальні дії* забезпечують соціальну компетентність і врахування позиції інших людей, партнерів по спілкуванню або діяльності; вміння слухати і вступати в діалог, брати участь у колективному обговоренні проблеми; інтегруватися в групу однолітків і будувати продуктивну взаємодію з однолітками і дорослими [27].

У сучасній редакції програм для української початкової школи, укладених відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти та затверджених МОН України (2011 р.), вміщено комплекс загальнонавчальних умінь і навичок, розроблений О. Я. Савченко:

- *навчально-організаційні* (оволодіння школярами раціональними способами організації свого навчання);

- загальнопізнавальні (вміння спостерігати, міркувати, запам'ятовувати і відтворювати матеріал);

- загальномовленнєві (основні елементи культури слухання і мовлення);

- контрольньо-оцінні (засвоєння учнями способів перевірки та самоперевірки, оцінки отриманих результатів).

Згадані види загальнонавчальних умінь і навичок функціонують у системі міжпредметних зв'язків і формуються безперервно протягом усього періоду початкового навчання відповідно до можливостей програмового матеріалу з різних предметів та обов'язкового врахування попереднього рівня оволодіння ним. Пропонований зміст загальнонавчальних умінь і навичок та його розподіл по класах може уточнюватися вчителем залежно від умов і особливостей роботи з певним контингентом учнів [21].

В умовах компетентісно-діяльнісної освіти та утвердження ключових компетентностей як нового результату освіченості учнів, ключова компетентність *уміння вчитися* набуває пріоритетного значення. Ядром цієї компетентності у початкових класах є оволодіння молодшими школярами загальнонавчальними вміннями і навичками. Тому вважаємо за необхідне показати сучасне наукове бачення проблеми уміння вчитися. За результатами досліджень О. Я. Савченко, загальнонавчальні вміння і навички виступають як операційний компонент повноцінної навчальної діяльності та компонент ключової компетентності уміння вчитися, а їхній повний перелік наведено в таблиці:

ЗНУН як операційний компонент ПНД	Компоненти ключової компетентності "вміння вчитися"
Навчально-організаційні вміння і навички	Навчально-організаційні вміння і навички: розуміти мету діяльності, визначену вчителем; самостійно або за допомогою учителя визначати мету діяльності й завдання для її досягнення; розуміти цінність часу та вміння його розподіляти, здатність працювати у різному темпі; планувати послідовність виконання завдання; уміння зосереджувати увагу на одному з об'єктів навчальної діяльності; розподіляти увагу між різними об'єктами навчальної діяльності;

	<p>змінювати алгоритм виконання діяльності; організувати робоче місце; взаємодіяти у навчальній діяльності; прогнозувати результат діяльності, докласти зусиль для його досягнення.</p>
<p>Загальнопізнавальні , загальномовленнєві вміння і навички</p>	<p>Навчально-інформаційні вміння і навички: швидко актуалізувати й відтворювати потрібну інформацію; складати план, тези виступів, доповідей, статей; знати та застосовувати прийоми швидкого читання; <i>успішно використовувати загальномовленнєві вміння та навички.</i></p>
	<p>Навчально-інтелектуальні вміння: аналізувати навчальні об'єкти, розрізняти їх суттєві та несуттєві ознаки; визначати й пояснювати сутність поняття; визначати межі дії засвоєних понять, способів; встановлювати та пояснювати причиново-наслідкові зв'язки; доводити та спростовувати судження; вилучати зайве; групувати та класифікувати за певними ознаками; брати участь у проектній діяльності.</p>
	<p>Творчі вміння: виявляти пізнавальну трудність і формулювати її як задачу; формулювати пізнавально-проблемні запитання; встановлювати зв'язки між новими та засвоєними знаннями; переносити знання й способи діяльності, життєвий досвід у нову ситуацію; застосовувати аналогію як засіб засвоєння нового; уявляти та прогнозувати; моделювати, комбінувати, доповнювати, перетворювати; знати сутність та вміти використовувати експериментальні вміння; генерувати варіанти розв'язування задачі, проблеми; знаходити до однієї задачі кілька правильних відповідей.</p>
<p>Контрольно-оцінні вміння і навички</p>	<p>Контрольно-оцінні вміння і навички: знати різні способи перевірки та контролю своєї діяльності за планом, за зразком, за аналогією, за відповіддю, за схемою, вміти прогнозувати результат; оцінювати відповідність і ефективність обраних засобів завданням роботи; вдаватись до прийомів повсякденного та поопераційного контролю за ходом виконання навчального завдання; знати способи виправлення помилок.</p>
	<p>Рефлексивно-оцінні вміння й навички: усвідомлювати свої можливості для виконання певної дії; аналізувати і оцінювати власні способи діяльності ("думка над думкою"); уміти оцінювати свої досягнення в різних видах діяльності; ставити нові вимоги щодо удосконалення "сходинок" уміння вчитися (хочу-знаю-працюю самостійно).</p>

Розділ 3. Формування загальнонавчальних умінь і навичок у початковій школі

3.1. Структурно-змістова характеристика комплексу ЗНУН

У вступі до навчальних програм для сучасної початкової школи, укладених відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти (2011 р.), зазначається, що в початкових класах навчальна діяльність уперше стає об'єктом спеціального формування, тому ключова компетентність *уміння вчитися* набуває пріоритетного значення. Ядром цієї компетентності у початкових класах є оволодіння молодшими школярами загальнонавчальними вміннями і навичками. Традиційно, до їх складу входять: навчально-організаційні, загальномовленнєві, загальнопізнавальні, контрольні-оцінні [21, с. 5-7].

Навчально-організаційні вміння і навички

Дана група вмінь складає основу для раціональної та наукової організації навчальної праці. Організованість у навчанні передбачає сукупність умінь, що забезпечують швидке включення молодших школярів у процес навчання, їх уміння діяти цілеспрямовано, орієнтуватись у часі, попередньо обдумувати послідовність і способи виконання завдання. Відповідно до цього, у молодших учнів слід формувати такі вміння:

- організувати своє робоче місце;
- орієнтуватись в часі і берегти його;
- планувати свої дії;
- прагнути до обов'язкового завершення роботи [39].

Організація робочого місця учня передбачає забезпечення його необхідним навчальним приладдям, дотримання порядку протягом роботи і створення необхідних санітарно-гігієнічних умов.

Уміння учнів *орієнтуватись в часі і берегти його* – одна з головних ознак культури розумової праці, яка визначається як уміння молодших школярів визначати час за годинником, встановлювати часові послідовності і

тривалість роботи, ощадливо ставитись до часу. В структурі даного уміння виділяється ряд окремих умінь:

- ознайомлення з годинником як приладом для вимірювання часу й визначення часу за годинником;
- уміння визначати тривалість різноманітних часових проміжків і співвідносити їх з відповідними за об'ємом завданнями;
- уміння раціонально розподіляти час для виконання певних режимних моментів та ощадливо його використовувати.

Уміння *працювати раціонально* означає знаходити такі прийоми та засоби виконання роботи, які б давали можливість з найменшими витратами часу досягати поставленої мети.

Дотримання режиму дня допомагає раціонально використовувати свій час. Особливе місце в житті молодшого школяра займає навчальна праця, тому дотримання режиму навчальної праці є важливим резервом формування в учнів повноцінної навчальної діяльності. Виробити *раціональний режим* означає правильно визначити потрібну тривалість і розумну змінюваність праці і відпочинку дітей. Це дозволяє підтримувати працездатність організму, бадьорий настрій, інтерес до навчання.

Планування – це мислительний процес, сутністю якого є попереднє усвідомлення сукупності й послідовності практичних і розумових дій, спрямованих на досягнення поставленої мети. Планування учнями навчальної діяльності – це розумова дія, яка полягає в правильному відборі розумових і практичних дій, необхідних для досягнення поставленої мети, а також важливий компонент культури розумових і практичних дій, показник творчого, раціонального підходу до трудового процесу. *Вміння планувати* містить наступні компоненти: уміння визначати мету діяльності; уміння вибирати необхідні прийоми її виконання; встановлювати їх послідовність; передбачати можливий результат і способи контролю в його досягненні.

Зв'язок даного уміння з умінням організувати своє робоче місце полягає в продумуванні дітьми послідовності дій під час підготовки та

прибирання робочого місця, порядку розміщення навчальних речей на парті, вибору лише необхідних приладь для навчальної роботи тощо.

Прагнення дітей до обов'язкового *завершення розпочатої роботи* знаходить свій прояв у звичці дітей прибирати своє робоче місце по закінченню роботи. Одержання результату є обов'язковим компонентом здійснення навчальної діяльності. Формування даного уміння передбачає: цілеспрямоване виховання у дітей наполегливості в досягненні поставленої мети, прагнення долати труднощі в навчанні і власній поведінці, володіння різноманітними способами саморегуляції своїх дій, відповідальності за доручену справу.

Загальномовленнєві вміння і навички

Виключна роль у формуванні повноцінної навчальної діяльності належить загальномовленнєвим умінням. Вони базуються на мовленнєвій діяльності та дозволяють школяреві організовувати співпрацю зі старшими та однолітками, досягати з ними взаєморозуміння. Це такі вміння:

- зосереджено слухати, виділяти смислові елементи висловлювання;
- говорити, розповідати, переказувати;
- ставити запитання до тексту та співрозмовника;
- відтворювати матеріал з елементами логічної обробки;
- зв'язно, логічно міркувати;
- встановлювати послідовність;
- працювати з текстовою інформацією;
- застосовувати різні форми публічних виступів;
- володіти прийомами риторики й культурою мовлення.

Вміння *слухати* полягає в здатності молодших школярів зосереджено слухати читання, розповідь учителя та товаришів, з елементами змістового сортування матеріалу, протягом певного відрізка часу.

Вміння *говорити* – це засіб відтворення учнем навчальної інформації, зворотного зв'язку між учителем і учнем в навчальному процесі, контролю з боку вчителя та самоконтролю учнів за рівнем одержаних знань, засіб

спілкування з учителем, товаришами та іншими людьми, запорука комфортної позиції школяра в колективі. Формування даного вміння здійснюється цілеспрямовано і передбачає врахування таких аспектів:

- зв'язне мовлення (вміння висловлювати свою думку одним або декількома реченнями; вміння розповідати напам'ять; вміння передавати зміст казки, фільму, спектаклю; вміння складати власні твори, вірші; збагачення словника, розширення досвіду спілкування);

- темп мовлення (говорити не поспішаючи, чітко, вільно; дотримуватися інтонування; розповідати чітко, послідовно, протягом певного часу);

- сила й висота голосу, інтонаційна виразність.

Виключну роль для розвитку пізнавальних здібностей відіграє вміння *міркувати* – в якому поєднуються вміння логічно мислити й зв'язно, послідовно викладати свої міркування у формі діалогу та монологу.

Вміння *відповідати на запитання* передбачає здатність учня відтворювати фактичний матеріал (аналізувати явища й події; співставляти і порівнювати предмети і явища; встановлювати причиново-наслідкові зв'язки; формулювати висновки й узагальнення; застосовувати знання у нестандартних ситуаціях). Одночасно з цим учителі практикують залучення учнів до самостійної постановки запитань.

Уміння *працювати з текстом* – це вміння правильно його оцінити, швидко розібратися в структурі, виділити й зафіксувати в зручній формі все, що виявилось цінним і потрібним. Вміння *переказувати текст* передбачає здатність дитини зрозуміти і відтворити зміст навчальної інформації. Вміння *описувати* предмети і явища навколишньої дійсності сприяє вмінню будувати зв'язні висловлювання, розвиває зв'язне мовлення. Вміння *встановлювати послідовність* включає в себе вміння виділяти головне, сортувати матеріал, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки та складати план прочитаного.

Загальнопізнавальні вміння

Ці вміння прямо пов'язані з навчальною діяльністю, складають її основу, внутрішньо організують і реалізують її. Загальнонавчальні уміння відображають різні сторони життєдіяльності дитини: пізнавальну, практичну, комунікативну. Вони забезпечують чітку структуру змісту процесу постановки та вирішення навчальних завдань. Елементарні розумові операції (виділення ознак, розчленування поняття, диференціювання суттєвого й несуттєвого, первинне узагальнення тощо) – це азбука мислення. В основі всіх загальнопізнавальних умінь (їх ще називають загальнологічним, інтелектуальними, мислительними вміннями; пізнавальними прийомами, прийомами розумової праці тощо) лежать процеси *аналізу* і *синтезу*. Уміння вважається сформованим, якщо учень знає сутність даного способу дії і вміє ним самостійно користуватись.

Протягом уроку, особливо на етапі повідомлення нового матеріалу, доцільно задавати учням питання, які вимагають застосування операцій мислення (аналізу, порівняння, групування, узагальнення тощо) з метою стимулювання інтересу та якості розуміння учнями навчального матеріалу. Наприклад:

- Що трапиться, якщо...?
- Хто (що) є кращим (гіршим)?
- Наведіть аналогічний приклад ...
- В чому виявляються сильні (слабкі) сторони...?
- Яким чином... впливає на...?
- Що ми вже знаємо про...?
- На що схоже...? Чим відрізняється...?
- Назвіть спільні (відмінні) риси ...
- Як (де, для чого ...) можна застосувати...? тощо.

На думку, Т. М. Байбари, основою загальнопізнавальних умінь є *розумові вміння*, які забезпечують такі види діяльності:

- мислительна діяльність (логічне мислення: аналіз, синтез, порівняння, виділення головного, абстрагування, узагальнення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, уміння класифікувати);

- творча мислительна діяльність (аналіз проблемної ситуації, бачення проблеми, формулювання її у формі запитання чи завдання; уміння спрогнозувати шляхи розв'язання проблеми та її результати; уміння робити висновки, аналізувати оцінювати результати);

- перцептивна діяльність (уміння цілеспрямовано сприймати різними органами чуття);

- мнемічна діяльність (уміння раціонально запам'ятовувати і відтворювати);

- імажинативна діяльність (уміння створювати в уяві певні образи, ситуації);

- мовленнєва діяльність (зовнішньомовленнєві і внутрішньомовленнєві вміння).

Важливою мислительною операцією, що входить до складу загальнопізнавальних умінь є *виділення ознак* предметів і явищ. Користуючись ознаками, дитина в подальшому зможе оволодіти фактично всіма загальнопізнавальними вміннями, оскільки вони пов'язані з виділенням ознак.

Протилежні за змістом мислительні операції – *аналіз і синтез*, взаємопов'язані між собою. Теоретичний рівень формування даних умінь вимагає розуміння дітьми сутності кожного з них та здатність скористатися ними на практиці. *Аналіз* – це розкладання цілого на частини. Проаналізувати предмет чи явище – означає виділити їх ознаки. Аналіз як розумове вміння – це мислене розчленування на частини навчального матеріалу, завдання, ситуації тощо. *Синтез* – з'єднання виділених аналізом частин (ознак) предмета або явища у ціле. Ця логічна процедура майже завжди здійснюється одночасно з аналізом або як складник інших способів навчально-пізнавальної

діяльності (узагальнення, класифікації, систематизації, формулювання висновку тощо).

Порівняння – це розкриття в запропонованих об'єктах, предметах, явищах спільного й відмінного. Воно буває: повне (спільне й відмінне), неповне (лише спільне або відмінне), однолінійне та комплексне (за декількома лініям).

Уміння *виділяти головне* вимагає від молодших школярів складної роботи мислення, без якої не може бути сформоване жодне поняття чи спосіб дії. Дане вміння передбачає таку послідовність дій: аналіз об'єктів; розрізнення істотних і неістотних ознак; узагальнення істотних ознак; формулювання висновку; усвідомлення способу виконання завдань.

Важливим умінням цієї групи є вміння групувати та класифікувати об'єкти. *Групування* – розподіл множини об'єктів на групи за обраною підставою – загальною для кожної групи ознакою. Необхідно дотримуватись правил: уважно розглянути об'єкти; визначити ознаки кожного; обрати підставу (спільну ознаку); поділити об'єкти на групи за обраною підставою. *Класифікація* – розподіл об'єктів по класах на підставі подібності й розбіжності між ними, з умовою, що кожен клас займає певне місце. Операційний склад даного уміння: вибір підстави; поділ на класи за обраною підставою; віднесення об'єкта до певного класу; перевірка проведеної класифікації.

Рівень пізнавальної діяльності в цілому визначає *вміння узагальнювати* – об'єднувати словом чи реченням найважливіші ознаки, предмети, думки. Це вміння передбачає таку послідовність дій: аналіз ознак об'єктів; встановлення між ними взаємозв'язків за допомогою порівняння; виділення головних ознак; їх об'єднання словом чи реченням; формулювання загального висновку; усвідомлення способу виконання завдання.

Оволодіти вмінням *установлювати причинно-наслідкові зв'язки* спроможний учень, який вже має достатній досвід різнобічного аналізу об'єктів, порівняння, виділення головних ознак і суттєвих зв'язків з позиції

"причина – наслідок". *Причина* – це те, що відбувається раніше, зумовлює зміни – *наслідки*, які є обов'язковими і необов'язковими. Визначення причинно-наслідкових зв'язків доцільно здійснювати в такій послідовності: визначення, між чим саме треба встановити зв'язок; пошук і пояснення причини факту, явища подій; знаходження й пояснення наслідків; зіставлення причини наслідку; висновок; фіксація уваги на способі виконання завдання.

Уміння *доводити* та *спростовувати* може виступати і як самостійна дія, і як завершальний елемент виконання будь-якого завдання. Довести – означає підтвердити думку, а заперечити – спростувати її за допомогою добре відомого або очевидного. Застосування цього вміння вимагає такої послідовності: встановлення мети доведення; виділення істотних ознак одиничного об'єкта; зіставлення їх з істотними ознаками тези, що доводиться; пошук фактів, що підтверджують чи заперечують загальне пояснення; висновок про підтвердження чи спростування судження; фіксація уваги на способі доведення.

Контрольно-оцінні вміння і навички

Формування контрольно-оцінних умінь є обов'язковою умовою повноцінного навчання. Контрольно-корекційна діяльність вимагає спеціального формування й полягає у використанні учнями умінь і навичок самоконтролю, самоперевірки та самооцінки.

Контрольно-корекційна діяльність школярів потребує умінь:

- користуватися різними способами перевірки;
- застосовувати алгоритми й пам'ятки;
- здійснювати само- та взаємоперевірку;
- самостійно виправити допущені помилки;
- оцінювати результати за встановленими орієнтирами;
- висловлювати оцінні судження;
- поставити оцінку (собі та товаришеві).

Самоконтроль – особливі дії, спрямовані на визначення стану та властивостей людини як суб'єкта діяльності та спілкування, які проявляються

в умінні критично оцінювати свою поведінку та розумову діяльність. Вміння самоконтролю має випереджувальний характер: воно пов'язане з плануванням наступних дій, прогнозуванням результату.

Розрізняють самоконтроль за: *кінцевим результатом* ("Перевір, чи зійшлась відповідь", "Перевір, чи не зробив помилки в диктанті"); *поопераційний* – корекція своєї діяльності в ході виконання дій; *перспективний* – передбачення результату майбутніх дій та своїх потенційних можливостей. В ході самоконтролю в учнів розвиваються такі здатності:

- увага до результатів своєї праці, її умов, прийомів;
- швидкість і точність у застосуванні прийомів;
- спостереження за процесом роботи;
- аналіз результатів спостереження;
- своєчасне виявлення недоліків у роботі;
- встановлення причин виникнення недоліків;
- виправлення допущених недоліків тощо.

Самоперевірка, взаємоперевірка – навчальне вміння, яке передбачає самостійну перевірку виконаної роботи шляхом її співставлення із зразком, шаблоном, алгоритмом тощо. В процесі взаємоперевірки відбувається обмін результатами виконаної роботи і перевірка роботи товариша за встановленими вчителем орієнтирами.

Самооцінка – це оцінювання учнем своєї діяльності на різних етапах її виконання, важливий спосіб саморегуляції особистості. Існують такі види самооцінки: *прогностична* – оцінка учнем власних можливостей перед виконанням роботи; *покрокова* – оцінка правильності дій у ході виконання роботи; *ретроспективна* – оцінка досягнутих результатів роботи після її виконання.

Адекватність самооцінки буде вищою, якщо: 1) учні самі оцінюють свої роботи перед тим, як віддати їх на перевірку вчителю; 2) вчитель перевіряє роботи учнів, оцінює їх, обговорює оцінку з кожним; 3) учні взаємно

оцінюють роботи (відзначають успіхи, вказують на недоліки, пояснюють свою оцінку).

О. Я. Савченко вважає, що сформованість контрольних-оцінних умінь і навичок із позиції ключової компетентності "уміння вчитися" передбачає такі якості молодших школярів:

- знати різні способи перевірки та контролю своєї діяльності;
- вміти прогнозувати результат;
- оцінювати відповідність і ефективність обраних засобів роботи;
- вдаватись до прийомів повсякденного та поопераційного контролю за ходом виконання навчального завдання;
- знати способи виправлення помилок.

3.2. Методичні прийоми формування ЗНУН у молодших школярів

Робота з формування загальнонавчальних умінь і навичок у початковій школі повинна здійснюватися систематично, в процесі викладання всіх навчальних предметів. Орієнтиром для вчителя є спеціальний розділ навчальних програм "Загальнонавчальні уміння і навички", в якому подано перелік умінь і навичок, якими повинні оволодіти учні: навчально-організаційні, загальнонавчальні, загальнопізнавальні і контрольні-оцінні.

Дидактичними умовами формування даних умінь є:

- мотиваційне забезпечення процесу формування ЗНУН;
- комплексне і поетапне його здійснення;
- поопераційне формування кожного уміння;
- формування вмінь на міжпредметній основі;
- врахування інтегрованого змісту навчальних предметів.

У посібниках О. Я. Савченко "Барвистий клубок: Дивись, міркуй, відповідай" [31], "Умій вчитися" [38] і "Розвивай свої здібності" [37] вчитель може знайти добірку завдань з формування загальнонавчальних умінь і навичок молодших школярів у навчальній та позакласній роботі. Значні

можливості для проведення такої роботи, на наш погляд, закладено в самому змісті навчальних предметів початкової школи.

У процесі навчання учні виконують достатню кількість різноманітних завдань, які націлені на вивчення предмета, але містять приховані можливості для розвитку загальнонавчальних умінь. Предметний зміст цих завдань дозволяє використовувати їх лише як засіб формування предметних умінь. До того ж, вчитель не розкриває учням теоретичної сутності та міжпредметного характеру цих умінь.

Аналіз прийомів і засобів навчальної роботи, які використовує вчитель початкової школи, дав можливість виокремити ті, які забезпечують ефективне формування загальнонавчальних умінь і навичок на різних етапах навчально-виховного процесу:

- завдання (творчі, фантазійні, конструктивні, логічні, пізнавальні, проблемні, пошукові);
- вправи (розвивальні, тренувальні, творчі); фізкультхвилинки;
- тести, техніки, тренінги (для учнів та батьків);
- правила, пам'ятки, алгоритми;
- кросворди, ребуси, анаграми; чайнворди, піктограми;
- цікаві повідомлення, хвилинки для допитливих, логічні п'ятихвилинки;
- вірші, загадки, прислів'я, приказки, скоромовки, чистомовки;
- ігри (дидактичні, сюжетні, рольові, ігри-розваги, ігри-подорожі).

Розглянемо окремі прийоми націлені на формування груп загальнонавчальних умінь і навичок. У кожній групі можна виділити провідні вміння, яким підпорядковуються всі інші.

Організаційні вміння і навички спрямовані на раціональну організацію навчальної діяльності. Провідними є вміння: організувати робоче місце, точно виконувати вказівки вчителя, планувати навчальні дії, працювати з підручником. З метою формування організаційних умінь і навичок у молодших школярів застосовують різноманітні методи і прийоми, що

передбачають активне сприйняття й осмислення дітьми слухової і зорової інформації, дії за зразком, застосування отриманих навичок у подібних і нових ситуаціях. Застосовуються словесні й наочні методи: розповідь, бесіда, показ, ігрові ситуації, елементи змагань, емоційно насичені форми стимулювання, тренувальні вправи тощо.

Робота з наймолодшими учнями вимагає від учителя неабиякої майстерності щодо організації їх навчання. Використання інформаційних технологій в школі значною мірою полегшує роботу вчителя, робить цей процес цікавим, яскравим, інтерактивним. Залучення до організаційного моменту сучасних мультиплікаційних героїв, які навчають малюків елементів організації своєї діяльності, або виправлення неправильної поведінки героїв, мотивує дітей до активної участі в навчальному процесі. Корисними є різноманітні вірші-заклики, жартівливі вірші про одноліток, загадки.

З метою ознайомлення зі своїм робочим місцем та правилами поведіння за партою, можна переглянути з дітьми фрагмент діафільму "Ти прийшов у 1 клас", скласти казку про шкільну парту, вивчити вірш про те як правильно сидіти за партою, писати, працювати з книжкою тощо. Доречними будуть вірші та загадки про навчальне приладдя та його призначенням. Для правильного розташування навчальних речей на парті можна використовувати "диктанти", які супроводжуються практичними діями учнів та можуть проводитися на будь-якому уроці. Як спонукальний засіб, можна використовувати віршовані заклики: "Ти девіз запам'ятай: все потрібне поруч май!", "Це знають добре первачки: в порядку зошити й книжки!"; організовувати змагання "Хто швидше приготується до заняття" тощо. Формуванню уміння правильно поводитися з шкільним приладдям сприятимуть етичні бесіди: "Кожній речі своє місце", "Про що розповів шкільний портфель", "Моє і наше", "Мій любий зошит в клітинку" та ін.; свята і ранки: "Ми тепер не просто діти, відтепер ми школярі", "Прощання з букварем"; ігри-подорожі: "Подорож у країну годинників", "У гості до майстра" тощо.

Щоб познайомити учнів з годинником як приладом для вимірювання часу та розв'язати інші завдання, пов'язані з даною темою, можна використовувати різноманітні види усного викладу навчального матеріалу (розповідь, бесіда, опис); наочні методи, методи стимулювання (дидактичні ігри, казки, цікаві вправи, загадки, вірші та прислів'я про час і годинник, дні тижня, пори року тощо).

Головним у навчанні умінню планувати є вироблення сталого підходу до виконання будь-якої роботи. Для цього використовуються вказівки вчителя: "Міркуй так: з чого почну роботу, що зроблю потім, що одержу в результаті, як себе перевірю"; завдання "Хто краще розповість?" (як виконувати роботу); заклички: "На завдання я погляну, як робити розповідь", "Допоможи Незнайкові", "Склади програму для робота" та ін. Засобом, який формує потребу в планомірних діях, є самостійна робота учнів за технологічними картками на уроках трудового навчання.

До загальномовленнєвих умінь, які забезпечують розвиток в учнів культури мовлення та спілкування, можна віднести такі вміння: слухати, розуміти, відповідати, запитувати, звертатися, міркувати.

Формуванню вмінню слухати сприяє робота в парах і групах. Наприклад, один учень читає текст, а інші уважно слухають. Після того учні, які слухали, відповідають на запитання по тексту. Уміння чути полягає в здатності школяра виділяти незрозумілі, незнайомі слова чи вирази, а потім запитувати про їх значення у того, хто говорить.

Необхідно привчати учнів звертати увагу на те, як говорять інші, які існують невербальні засоби мовлення (міміка, жести тощо), адже це допомагає краще зрозуміти зміст сказаного. Цікавим буде спостереження за тим, як діти слухають вчителя: як сидять, як дивляться, як поведуться та як вчитель слухає тих, хто відповідає.

Формуванню загальномовленнєвих умінь сприяють різноманітні види роботи з текстами:

- детальний переказ прослуханого тексту;

- стислий переказ;
- переказ за опорними словами;
- добирання заголовків;
- робота з текстами різних жанрів;
- складання плану до прослуханого тексту і переказ;
- складання малюнкових планів до прослуханого тощо.

Для формування вміння міркувати ефективними є завдання і запитання, що привчають встановлювати послідовність подій, станів, явищ, їх взаємозалежність. З цією метою добре використовувати такі ігрові вправи: "Що спочатку, а що потім", "Я почну, а ви кінчайте, разом всі відповідайте", "Як буде навпаки?" та ін. Корисною пропедевтикою для розвитку вміння міркувати є залучення дітей до відгадування загадок та складання власних. Для цього слід спонукати першокласників до стислого опису добре відомих предметів, який доцільно проводити під час прогулянок, ігор, малювання, виготовлення саморобок на уроках художньої праці. Ефективним засобом навчання дітей міркувати є використання алгоритмів і різноманітних звукових опор (схем, таблиць, символів тощо).

Робота над вмінням переказувати та перетворення їх в міцні навички вимагає від учителя повсякденної уваги на всіх навчальних предметах. Одним із прийомів, що вчить учнів передавати зміст тексту, виділяти в ньому головне, є словесне малювання, яке здійснюється в такій послідовності:

1. Перечитайте оповідання.
2. Визначте тему малюнка та його назву.
3. Встановіть, які особи, предмети, події будуть зображені.
4. Знайдіть потрібні для малюнку слова.
5. Уявіть малюнок, опишіть його.

Формування даного уміння здійснюється на різних уроках:

- мови: опис улюбленої іграшки, класу, літнього відпочинку;
- читання: опис події, портрета головного героя, його настрою;
- природознавства: опис погоди, природного явища, рослини;

- образотворчого мистецтва: опис картин, власних спостережень;
- математики: опис властивостей чисел, числового ряду;
- трудового навчання: опис виробів, трудових процесів і т.д.

Формування *загальнопізнавальних* умінь передбачає оволодіння розумовими діями та операціями: спостерігати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати, співставляти, формулювати припущення, доводити тощо.

Будь-яка розумова діяльність складається з певних операцій. В основі всіх розумових дій лежать процеси аналізу й синтезу. Аналіз і синтез можна здійснити на практиці, маніпулюючи з предметами, а можна робити це подумки, здійснюючи мислительні операції. Дуже важливо підкреслити взаємозв'язок аналізу і синтезу. Який би предмет ми не досліджували, послідовність завжди буде така:

- зовнішній огляд предмета в цілому – синтез;
- детальне вивчення частин (ознак) – аналіз;
- уявне поєднання частин у ціле – синтез.

На етапі підготовчих вправ у всіх класах значну увагу треба приділяти умінню аналізувати слова, речення, описувати різні об'єкти. Особливо корисним для розвитку таких умінь є складання учнями опису відомих предметів (яблуко, пролісок, собака тощо). Учні мають усвідомити, що не тільки предмети, а й кожне слово та речення мають свої певні ознаки, які можуть бути суттєвими й несуттєвими.

Уміння виділяти головне формується на етапі вивчення нових понять, узагальнення і підведення підсумків уроку. Значні можливості для цього є на уроках читання, мови, природознавства. Наприклад, на уроках читання: пошук учнями слів з найбільшим смисловим навантаженням в окремих уривках і в усьому творі; виділення речення, яке передає головну думку; пояснення змісту назви твору; зіставлення головної думки твору і його назви і т.д.

Основу будь якого загальнонавчального уміння складають *навчальні дії* – дії учнів, спрямовані на отримання і знаходження теоретичних понять і

загальних способів дій з метою подальшого застосування їх для розв'язання конкретних навчальних завдань. У педагогічній літературі автори виділяють такі раціональні навчальні дії:

- найпростіші прийоми заучування напам'ять;
- основні прийоми роботи з текстом: виділення теми та основної думки тексту; виділення незрозумілих (неясних за значенням) слів; виділення опорних слів у тексті; відповіді на питання за змістом тексту, елементи цитування, оцінка прочитаного; види переказу (короткий – тезисний, детальний); поділ тексту на частини, добір заголовків, складання простого плану;
- повторення як засіб перевірки якості засвоєння навчального матеріалу (активне, розподілене в часі, за смисловими схемами);
- використання довідкової літератури, алгоритмів і пам'яток;
- прийоми списування тексту;
- робота з креслярськими інструментами;
- робота з пам'ятками: "Як працювати над вправою"; "Як працювати над помилками"; "Як працювати з підручником"; "Як вирішувати проблему"; аналіз простої (складеної) задачі.

Формування групи *контрольно-оцінних* умінь передбачає засвоєння учнями способів перевірки та самоперевірки, оцінювання здобутих результатів. Діти повинні оволодіти уміннями:

- перевіряти результати праці, своєї і товариша, за орієнтирами (алгоритмічні приписи, словничок, зіставлення зі зразками тощо);
- здійснювати взаємоперевірку;
- знаходити фактичну помилку під час зіставлення результатів власної роботи зі зразком і орієнтирами вчителя;
- оцінювати свою діяльність за орієнтирами, наданими вчителем;
- висловлювати оцінні судження щодо якості своєї роботи та інших учасників навчального процесу.

В основі самоконтролю лежить довільна увага, тому на різних уроках, а також у групах продовженого дня треба систематично тренувати увагу дітей, зокрема, таких її якостей, як концентрація, вибірковість, стійкість, розподіл.

Основними методами і прийомами формування самоконтролю є: поопераційне пояснення способу дії, зіставлення зі зразком, оволодіння конкретними прийомами перевірки, опора на пам'ятку, алгоритмічний припис, взаємоконтроль, диференційований підхід вчителя до виправлення помилок, матеріалізація навчальних дій під час контролю (підкреслення, доповнення, підставляння відповіді).

Основними прийомами формування вмінь самоконтролю є:

- звірка з написаним зразком;
- перевірка за інструкцією;
- спонукання до взаємоперевірки;
- колективне виконання завдання і колективна перевірка;
- поєднання колективної та індивідуальної роботи;
- виконання завдання за алгоритмом.

Для того, щоб самоконтроль став умінням, дітей слід навчити конкретних прийомів перевірки, вчити працювати за пам'яткою чи зоровою опорою. Наприклад, на уроках математики діти поступово вчаться виконувати: перевірку арифметичної дії тією чи зворотною, робити "прикидку" відповіді. Ефективним прийомом, який опосередковано привчає учнів до самоконтролю, є поелементний аналіз відповідей, спочатку вчителем, а потім учнями з використанням зорової опори чи пам'ятки.

В навчально-виховному процесі в учня формується самооцінка – установка на оцінку своїх навчальних досягнень та можливостей.

Основними чинниками, від яких залежить самооцінка молодших школярів, є: оцінка вчителя, особливості спілкування вчителя з учнями, стиль домашнього виховання.

Найбільший інтерес для дітей становлять якості, якими цікавляться батьки. Наприклад: "А хто ще з учнів одержав високий бал?"; "Ти сьогодні

був слухняним?" тощо. Велику роль у формуванні самооцінки молодшого школяра відіграє установка вчителя на підвищення самооцінки учнів, формування впевненості у своїх навчальних можливостях.

3.3. Дидактичне забезпечення процесу формування ЗНУН

Навчально-організаційні вміння і навички

I. Формуємо позитивну мотивацію до навчання.

"Сонячні промінчики"

На дошці прикріплене зображення сонечка без промінчиків. Окремо лежать промінчики – на них позначені різноманітні риси характеру (уважність, лінь, кмітливість, забудькуватість, працьовитість, неохайність, старанність, неухайність тощо). Кожна дитина обирає промінчик з гарною рисою і "дарує" її сонечку. Після того, як сонечко "отримало" свої промінчики, вчитель наголошує на тому, що добру, світлу, працьовиту людину всі поважають, люблять, у неї багато друзів. А всі інші риси пропонує змінити на протилежні.

- 1 - уважність;**
- 2 - кмітливість;**
- 3 - старанність;**
- 4 - активність;**
- 5 - швидкість;**
- 6 - наполегливість.**

"Уявний подарунок"

Кожна людина радіє, коли їй дарують подарунки. Щоб було приємно працювати, у всіх був гарний настрій, подаруємо один одному уявний подарунок. Для цього зверніться на ім'я до свого сусіда по парті, торкніться легенько його руки і скажіть: "Я тобі дарую ..." (квітку, сніжинку, бурульку, краплинку, пір'їнку, райдугу і т.д.).

"Знаю – не знаю – хочу дізнатися"

На етапі ознайомлення з новим матеріалом дітям можна запропонувати заповнити табличку:

	+	-	?
Я це знав (ла)	Це для мене зовсім нова інформація	Це суперечить тому, що я знала (в)	Я хочу про це дізнатися більше

"У мене це вийшло, я зрозумів, я вмію!"

Обов'язковою умовою успішної навчальної мотивації є забезпечення відчуття власної успішності. Це досягається прийомами заохочення до навчання, відзначення навчальних успіхів і досягнень, стимулювання дітей до подальшого самовдосконалення: "Ти справжній молодець!", "У тебе вийшло найкраще!", "Ти першим виконав завдання!", "У тебе зразкова робота!" та ін.

"Алгоритм моїх дій"

Необхідно привчати дітей перед початком будь-якої роботи міркувати так: "З чого почну? – Що зроблю потім? – Чим закінчу? – Що буду робити далі?"

II. Формуємо уміння й навички.

1) добирати індивідуальне обладнання для проведення уроку, розкласти його в належному порядку:

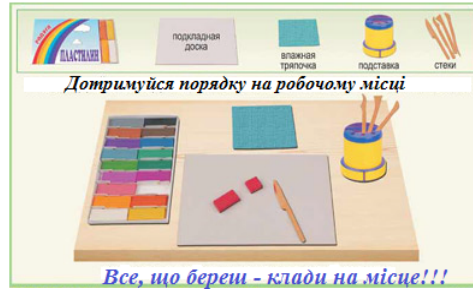
"До уроку готовий!"

На початковому етапі привчання дітей до підготовки шкільного приладдя, можна схематично зобразити, які предмети, книги потрібні їм для того чи іншого уроку. Найбільше приладдя потрібно для уроків образотворчого мистецтва, трудового навчання.

Перевір, чи все необхідне для заняття є в тебе на парті.

Організація робочого місця при роботі з пластиліном

"Що потрібно для уроку?"

Із запропонованих шкільних предметів відбери потрібні для конкретного уроку, розклади їх на парті і перевір правильність підготовки до заняття.

2) дотримуватися режиму, працювати швидко й зосереджено:

"Наші правила"

Вчитель пропонує обговорити і прийняти правила, яких будуть дотримуватись усі учні:

- *ініціативності* – бути активними, допомагати іншим;
- *взаємності* – бути відвертими, вміти вислуховувати кожного;
- *комфортності* – не допускати образ, докорів, звинувачень;
- *таємничості* – все, що відбувається на уроці – наша таємниця.

Діти можуть запропонувати свої правила.

"Що допомагає мені навчатися"

Вчитель повільно зачитує твердження та пропонує позначити знаком "+" (або "-") ті, з яким вони погоджуються (чи не погоджуються). Потім учні разом з учителем аналізують свої відповіді та роблять висновки.

1. Я вмію знаходити переваги навіть у складній ситуації.
2. Я напевно знаю, що мені під силу, що вже вмію робити.
3. Я знаю, чого мені ще потрібно навчитися.
4. Я вмію планувати свій час і бути організованим.

5. Я знаю і стараюся не порушувати шкільних правил.
6. Я уявляю, де і в кого можу отримати допомогу.
7. Я вмю уважно слухати вчителя і однокласників.
8. Я знаю, що можу розраховувати на допомогу товариша.
9. Я завжди намагаюсь допомогти іншим.
10. Я вмю турбуватися про своє здоров'я.

"Моя поведінка на уроці"

Я готовий до уроку

1. Я сиджу на своєму місці, коли лунає дзвінок на урок.
2. Я маю все необхідне для уроку.
3. Я встигаю зробити все, що вимагає вчитель.
4. Я завжди виконую домашні завдання.
5. Я завжди відпочиваю на перерві.

Я старанно працюю на уроці

1. Я уважно слухаю вчителя і учнів.
2. Я відповідаю на запитання на уроці.
3. Я запитую про те, що мені незрозуміло.
4. Я працюю разом з усіма.
5. Я добре виконую роботу в класі.

Я поважаю інших

1. Я не розмовляю на сторонні теми під час уроку.
2. Я дбайливо ставлюсь до шкільного приладдя.
3. Я прислухаюсь до думки про мене.
4. Я не ображаю своїх товаришів.
5. Я не заважаю навчатися однокласникам.

3) розподіляти й заощаджувати час:

"Працюй швидко!"

Дітям можна запропонувати уявну подорож "У країну годинників", під час якої познайомити з історією створення першого годинника, їх видами. Першокласників слід привчати працювати з пісковими годинниками.

"Логічні задачі"

1. О десятій годині малюк прокинувся. Коли він ліг спати, якщо проспав дві години? (О восьмій годині).
2. О другій годині дня у нашому місті йшов дощ. Чи може бути у нашому місті сонячна погода через 10 годин? (Ні, бо буде ніч).

3. О дванадцятій годині ночі йшов сніг. Чи може бути через кілька днів сонячна погода? (О 12 годині ночі сонячної погоди бути не може).

4. Лікар приписав хворому три уколи – по одному через півгодини. Через який час будуть зроблені всі уколи? (Через годину).

"Малюнок за хвилину"

За конкретно визначений проміжок часу (1 хв.), на альбомному аркуші діти олівцями охайно малюють малюнок. Завдання полягає в тому, щоб контролювати час, який відведено, дивитися на годинник, і коли час закінчиться, зупинитися і покласти олівець.

"Хвилина на танок"

Протягом однієї хвилини дітям пропонується з заплющеними очима зображати певні рухи (як падає листя, сніжинки, тощо). Діти зупиняються, коли вважають, що минула хвилина часу.

"Всьому свій час"

Поставте дітям запитання різного змісту:

- *Скільки годин ти повинен спати?*
- *О котрій годині лягаєш спати?*
- *Скільки хвилин триває урок? тощо.*

"Подорож у минуле або майбутнє"

Завдання учнів полягає в тому, щоб розповісти про певні події подорожуючи в минуле або в майбутнє.

4) приймати навчальне завдання і дотримуватися вимог:

"Зразковий зошит"

Дитині необхідно мати зошит в клітинку з полями, олівець або ручку. Важливо, щоб учитель мав аркуш, для демонстрації дитині зразка виконання завдання. Вчитель знайомить дитину з правилами, які є вимогами до оформлення письмової роботи в зошиті:

- *в зошиті пиши лише до поля;*
- *правильно переходь із попереднього рядка на новий;*
- *дотримуйся відстані між рядками в одну клітинку.*

Після закінчення роботи запропонуйте дитині пригадати вимоги і перевірити правильність виконання завдання. Якщо дитина знайде помилки, похваліть її за це і дозвольте акуратно виправити їх.

"Чарівний будиночок"

Дитина отримує аркуш паперу, кольорові олівці. Запропонуйте їй:

а) намалювати будиночок гнома на лісовій галявині.

б) розглянути готовий малюнок і знайти помилки, які допустив художник.

Вимоги до малюнка:

- дах – червоний;
- будиночок – жовтий;
- віконечко – синє;
- біля будиночка – лавка;
- перед будиночком – озеро;
- за будиночком – ялинка.

5) скласти план роботи на день (тиждень) та контролювати його виконання:

"Мій план на тиждень"

Склади план на наступний тиждень. Дотримуйся такої послідовності:

1. Які справи треба виконати в понеділок (вівторок, ...)?
2. Продумай, що потрібно для їх виконання?
3. Щодня відмічай, які справи зроблено.
4. В кінці тижня порівняй свій план і його виконання.
5. Оціни свою роботу за тиждень.

"Мій звіт за день"

Привчи себе щовечора обдумувати прожитий день. Звітуй перед собою за такими запитаннями:

1. Як минув сьогоднішній день?
2. Що вдалося зробити, які маю успіхи?
3. Які помилки допустив?
4. Які невдачі мене спіткали?
5. Які причини моїх невдач?
6. Як можна їх уникнути?

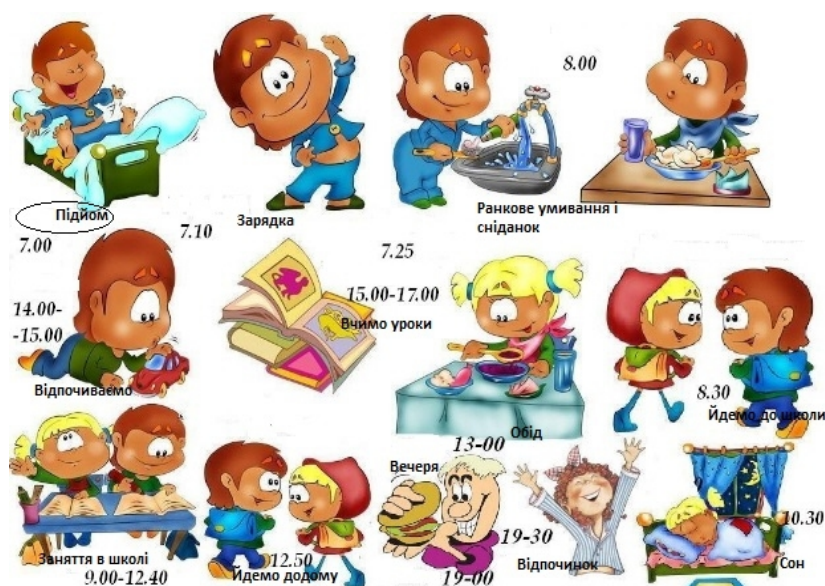
"Якщо в сім'ї – школяр"

(поради батькам)

1. Підтримуйте дитину в її прагненні *стати школярем* (у школі можна дізнатися багато нового, цікавого).
2. Вдома обговорюйте з дитиною *правила для учнів*.
3. Пояснюйте дитині, що вона *має право на помилку*.
4. Разом із дитиною складіть *режим дня*.
5. Контролюйте його виконання.

"Мій режим дня"

Порадьте батькам скласти вдома з дитиною розпорядок її дня (це допоможе раціонально організувати навчання) і нехай кожен учень намалює плакат "Мій режим дня".

"Турботливі батьки"

Спілкування батьків з дитиною після занять позитивно впливає на мотивацію навчальної діяльності. Діти відчувають, що батьки цікавляться їхніми справами, прагнуть поділитися з ними враженнями, отриманими в школі, похвалитись навчальними успіхами. Порадьте батькам запитати в дитини:

- Які уроки були в тебе сьогодні?
- Чим ви займалися на уроках?
- Що сподобалося найбільше?
- Що цікавого вдалось дізнатися?
- В які ігри ви грали після уроків?
- Оціни, як пройшов твій день.
- Які завдання треба виконати на завтра?

"Мої навчальні проблеми"

Учень отримує аркуш з переліком проблем, які можуть виникнути в процесі навчання:

- Став гірше писати.
- Букви бувають нерівними.
- Складно вчити уроки.
- Багато помилок і виправлень.
- Довго збираюся, перш ніж сісти за домашнє завдання.
- Часто відволікаюся.
- Складно вивчити вірш.
- Складно вирішити задачу.
- Складно запам'ятати умову задачі.
- Швидко стомлююся.
- Не можу довго всидіти на одному місці.

Якщо учень має проблеми, він розфарбовує відповідний кружечок червоним олівцем. Наявність трьох кружечків вказує на те, що необхідна допомога вчителя або батьків для корекції організації навчальної роботи та режиму дня.

б) працювати з підручником та книгою:

Уміння працювати з шкільним підручником формується на кожному уроці в початковій школі. На перших уроках вчитель знайомить дітей, з яких елементів складається підручник; з умовними позначками та їх значеннями, з розміщенням вправ і завдань, текстів тощо; привчає користуватися закладинкою. Кожен підручник містить свої умовні позначки типу: завдання з логічним навантаженням; візьми до уваги; вправи на швидкість читання чи написання; завдання і запитання за змістом прочитаного; прочитай правильно; з'ясуй значення слова; прочитай і подумай; запитай; це цікаво, тощо. Важливо акцентувати увагу учнів на ці позначки, які полегшують орієнтування у змісті підручника.

"Покроковий алгоритм роботи з книгою"

1 крок (Ознайомлення)

Прочитай зміст книги та анотацію. Проглянь вступ і зміст книги, не роби ніяких позначок і записів. Зверни увагу на умовні позначення. Налаштуй себе на подальшу роботу з книгою.

2 крок (Ілюстрації)

Звертай увагу на ілюстрації в книзі, вони допоможуть тобі запам'ятувати зміст.

3 крок (Вивчаємо зміст матеріалу)

Читай всю книгу. Якщо матеріал складний – прочитай кілька разів, щоб краще зрозуміти і запам'ятати. Обов'язково відпочивай, якщо втомився!

4 крок (Роби позначки)

Читай книгу вдумливо і старайся робити асоціації. Роби записи в блокноті, але намагайся робити їх короткими й змістовними. Веди записи акуратно.

5 крок (Нотатки)

Роби нотатки в зошиті. Складай таблиці на основі тексту, виписуючи найголовніше. Малюй схеми, алгоритми, щоб краще запам'ятовувати.

6 крок (Вузлики)

Розділи інформацію на кілька частин. В кожній частині знайти "вузли" – основний зміст і виділи його.

7 крок (Словничок)

Незрозумілі, нові слова перевір за словничком і запам'ятай їх значення.

8 крок (Закладинка)

Користуйся закладинкою. А якщо потрібно використовуй їх декілька, роби на них помітки.

9 крок (Бережи книгу)

Дбайливо стався до книги. Не лінуйся обгорнути її обкладинкою, підклеїти сторінки.

Загальнонавчальні вміння і навички

Формуємо уміння й навички.

1) *говорити в помірному темпі, чітко, вільно, виразно:*

"Робота з пам'ятками"

Під час розмови потрібно:

1. Вдумливо добирати слова.
2. Послідовно викладати думки.
3. Чітко, виразно вимовляти кожне слово.
4. Передавати голосом запитання, стани, почуття.
5. Доводити свою думку до кінця.
6. Поважати думки інших.

Під час розмови не можна:

1. Пропускати слова.
2. Викрикувати.
3. Розмахувати руками.
4. Вживати зайві та грубі слова.
5. Неуважно слухати співрозмовника, перебивати його.
6. Залишати розповідь незакінченою.

"Нотки читання"

Прочитай текст уголос, дотримуючись розділових знаків. Постав у тексті (оповідання, вірша тощо), наведені позначення.

Нотки читання

Коротка пауза (.)
Середня пауза (: ; -)
Довга пауза (.)

Логічний наголос (слово)

Зниження інтонації
Підвищення інтонації

Настрій читання

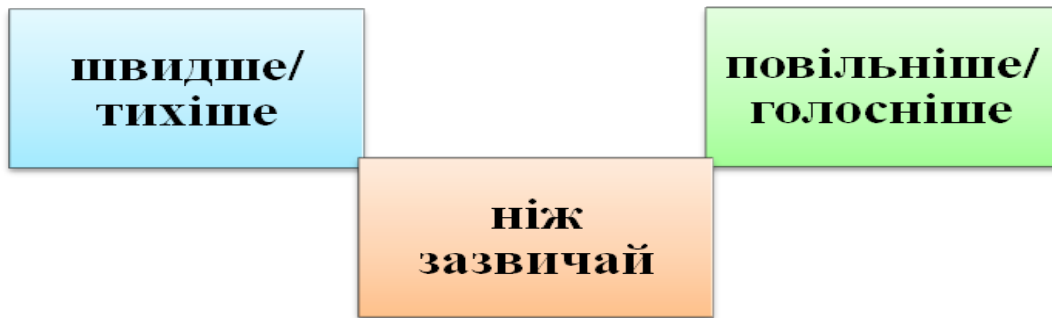
Склади "нотки читання" до вірша Л. Українки "На зеленому горбочку"

На зеленому горбочку,
У вишневому садочку,
Притулилася хатинка,
Мов маленькая дитинка
Стиха вийшла виглядати,

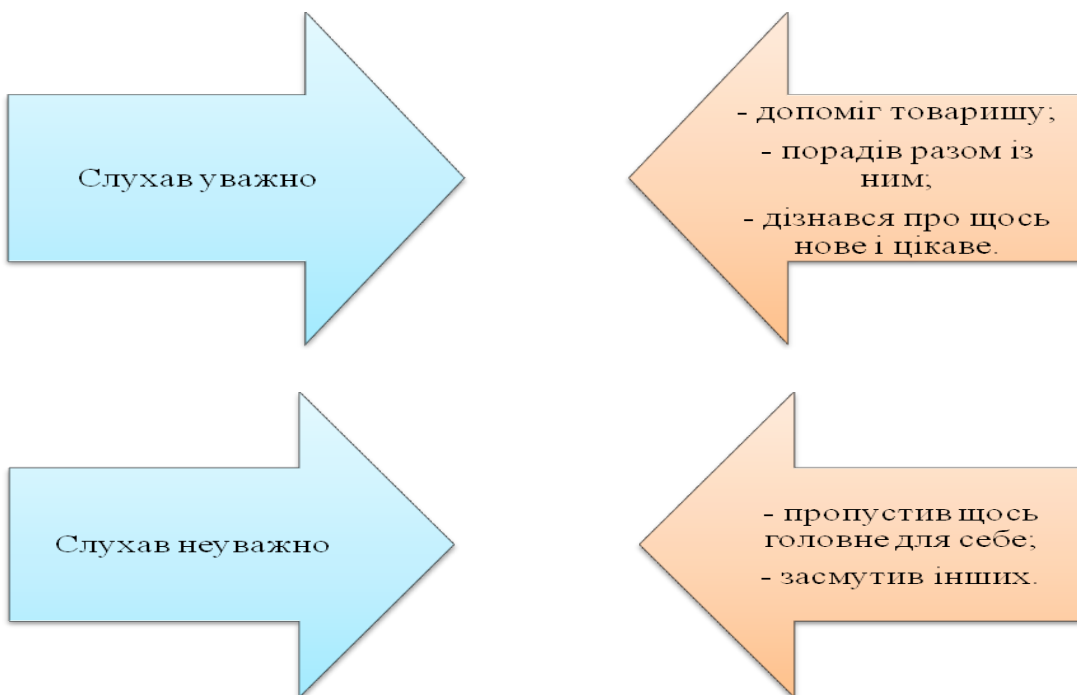
Чи не вийде її мати.
І до білої хатинки,
Немов мати до дитинки,
Вийшло сонце, засвітило
І хатинку звеселило.

2) зосереджено слухати вчителя, відповідати на запитання, виділяти головне, нове, незрозумілі слова чи вирази, дізнаватися про їх значення:

а) У яких ситуаціях слід говорити так?

б) Чи вмієш ти правильно слухати?

"Робота з ілюстрацією"

Хто з героїв прослухав щось дуже важливе? Чому так трапилось? До чого це призвело?

"Логічний наголос"

Проговоріть скоромовку з різним логічним наголосом:

- а) Купила *бабуся* намісто Марусі (Хто купив намісто Марусі?)
- б) Купила бабуся намісто *Марусі* (Кому купила намісто бабуся?)
- в) *Купила* бабуся намісто Марусі (Що зробила з намістом бабуся?)
- г) Купила бабуся *намісто* Марусі (Що купила Марусі бабуся?).

3) *встановлювати послідовність подій та взаємозв'язок між ними:*

"Робота в парах"

Повчіться спочатку виразно читати, а потім – розповідати один одному уривок із казки "Коза-дереза". Щоб дізнатися, хто допоміг зайчику прогнати з хати козу, прочитайте самостійно казку від початку до кінця.

"Блок-схеми"

Розкажи про головних героїв казки "Лисичка та Журавель" за схемою:

4) міркувати взаємопов'язаними судженнями в ході монологічного повідомлення:

"А було це так..."

Відтворення змісту прочитаного від імені головного героя:

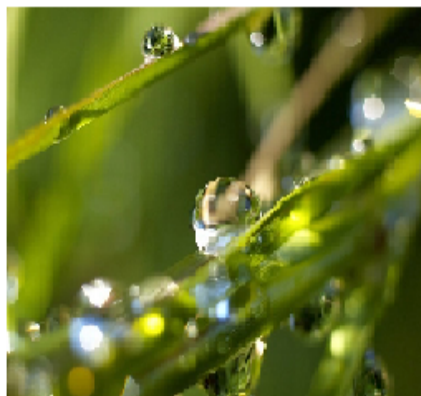
- Перекажи казку від імені Каченяти (за казкою Г. Х. Андерсена "Гидке каченя").

- Розкажи від імені Миколки, як стати хоробрим (за оповіданням В. О. Сухомлинського "Як Миколка став хоробрим").

"Цікаво дізнатись"

Підготуйся прочитати повідомлення для однокласників. Пам'ятай, що це нова і важлива для них інформація. Слухати тебе повинно бути цікаво!

Ти, можливо, вважаєш, що роса – це просте явище природи, яке легко пояснити. Як не дивно, люди довго не могли зрозуміти, що таке роса. З цього питання було написано безліч книг. Тепле повітря містить більше вологи, ніж холодне. Коли повітря стикається з холодною поверхнею, частина його конденсується, і волога, що міститься в ньому, залишається на цій поверхні. Це і є роса.

5) виконувати творчі завдання, працювати в парі/групі:

"Інша історія"

- Прочитай опис сонячного літнього ранку. Заміни у кожному реченні одне слово на протилежне за значенням. Склади опис похмурого літнього ранку.

- Прочитай українську народну казку "Вовк та козенята" та казку Наталі Забіли "Вовк і козлята". Знайди подібне й відмінне в цих творах.

"Пофантазуй!"

Полинь думкою в незвідані країни. Уяви, що ти випадково потрапив до країни Квітів. Обережно прихили до себе синій дзвіночок. Розпитай його, що це за країна, хто її мешканці, які в них свята тощо. Спробуй створити свою казку.

"Уявна картина"

Опишіть словами картини, які ви уявляли собі, коли читали вірш І. Франка "Дрімають села...":

Дрімають села. Ясно ще
Осіньне сонце сяє,
Та холодом осіннім вже
в повітрі потягає.
Темно-зелені садки
Дрімають вже без плоду,

І тихо гріються хатки,
І верби гнуться в воду.
Ще ліс не стогне тим важким
Осінім, довгим стоном,
І ще стрілою ластівка
Звивається над згоном.

Загальнопізнавальні вміння

Запропоновані завдання забезпечують формування таких умінь: аналізувати; виділяти головні та другорядні ознаки, порівнювати та співставляти; узагальнювати; спостерігати, робити висновки; міркувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; відтворювати матеріал в нових умовах.

"Переплутані слова"

Перестав букви так, щоб утворилося слово. Розподіли слова на дві групи за спільною ознакою.

Ptoateos, lepap, caagbbe, nonio, lump, cotirap, eap, rotrac, elmon. Reap, pechase.

"Vocabulary"

Попрацюй із словничком іноземних слів. З'єднай слово з відповідним знаком транскрипції. Переклади слово на рідну мову.

rat	[æ]
duck	
lamb	[aʊ]
cow	
whale	[ʌ]
wolf	
crab	[ʊ]
snail	
ray	[ei]

"Художник"

батьками, їм дозволяється користуватися допоміжною літературою, мережею Інтернет тощо. В учнів розвивається допитливість, творчі здібності, пізнавальний інтерес. Вони вчаться говорити перед аудиторією.

Зал живої природи

Чим займається :

- 1) лікар;
- 2) ботанік;
- 3) зоолог?

Палеонтологічний зал

Чим займається :

- 1) палеонтолог;
- 2) геолог;
- 3) археолог?

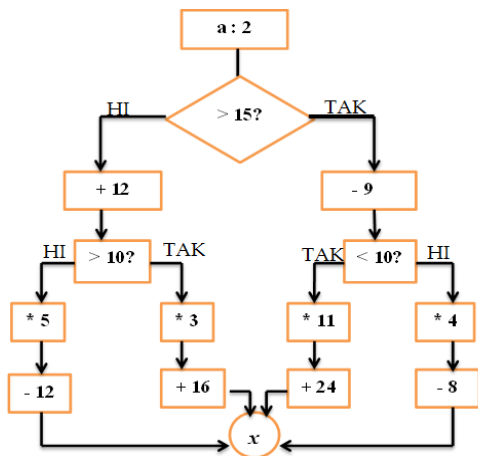
Етнографічний зал

Чим займається :

- 1) етнограф;
- 2) історик;
- 3) костюмер;
- 4) різбяр;
- 5) гончар?

"Цікавий алгоритм"

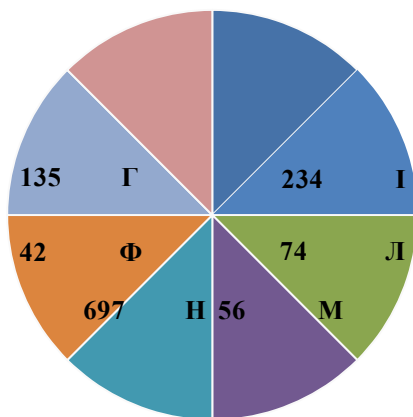
<i>a</i>	<i>x</i>	
6		Ф
10		І
50		В
24		Р
116		А
82		К
100		О
96		Н

І	В	А	Н	Ф	Р	А	Н	К	О

"Хочу все знати!"

На Земній кулі живуть птахи, які безпомилково складають прогноз погоди на літо. Вони будують гнізда з піску. Висота гнізда залежить від того, яким буде літо: сухим чи дощовим. Якщо літо очікується дощове, то гнізда будують високими, щоб їх не могла затопити вода, а якщо буде сухе літо, то гнізда будують низькими.

Розшифруй назву цих птахів. Виконуй дію ділення послідовно:

1554 : 37 =		
4366 : 59 =		
18165 : 519 =		
13888 : 248 =		
20826 : 89 =		
52972 : 76 =		
106110 : 786 =		
256626 : 807 =		

Розташуй дроби у порядку зростання і розшифруй назву найбільшого острова на Землі. Біля якого материка він знаходиться?

$\frac{3}{18}$	$\frac{3}{6}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{3}{22}$	$\frac{3}{24}$	$\frac{3}{10}$	$\frac{3}{12}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{3}{20}$	$\frac{3}{25}$
Л	І	Д	Е	Р	Н	А	Я	Н	Г
Г	Р	Е	Н	Л	А	Н	Д	І	Я

"Хто автор?"

Розподіли відповіді прикладів у порядку спадання, і ти дізнаєшся, хто з українських письменників написав цю загадку:

Школяре, школяре, я твоя подруга.
Кращого ніколи ти не знайдеш друга.
Ти мене пильнуєш – я тебе навчаю.
Я тебе навчаю та ще й забавляю.

Г	69861 : 73 =	
Н	23040 : 64 =	
А	174087 : 87 =	
І	72 471 : 119 =	
Д	940800 : 196 =	
Я	299520 : 780 =	
Р	199920 : 490 =	
Ш	1888380 : 234 =	
І	415498 : 83 =	
К	24396 : 76 =	
П	І	Д
Г	І	Р
Я	Н	К
А		

"Бліц-турнір"

Склади і запиши формулу для розв'язання задачі:

Зміст задачі	Формула
Карлсон пролетів за 2 години a км. Скільки кілометрів він пролетить за 5 годин?	
Кіт Матроскін заплатив за 2 кг ковбаси m грн., а за 3 кг сиру – n грн. На скільки гривень ковбаса дорожча за сир?	
Диво-пічка за ніч повинна спекти b пиріжків. За годину вона пече x пиріжків. Скільки пиріжків їй залишиться спекти після 3 годин роботи?	
Знайко намалював квадрат із стороною a см. Потім одну його сторону він зменшив на 2 см. На скільки квадратних сантиметрів зменшилась площа квадрата?	

"Асоціації"

Розглянь зображення дерев. Подумай, на які геометричні фігури вони схожі. Накресли ці фігури. Порівняй одержані результати з тими, які пропонує вчитель. Поспостерігай за тваринами, птахами. На які геометричні фігури вони схожі?

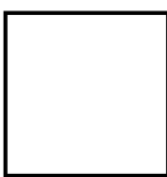
Ялинка

Дуб

Лина

"Встанови причину"

Розглянь запропоновані ситуації та поясни причину їх виникнення:

1. Комп'ютер працював цілу добу.
2. В цьому році перелітні птахи прилетіли раніше, ніж завжди.
3. Вранці на вулиці лунала музика.
4. Лікар порадив звернути увагу на поставу.

"Чарівні слова"

Кожна буква слова позначена цифрою. Склади слова з букв цього слова. Використовуй букви і цифри. Знайди "цікаві слова". У чому їх особливість?

б	у	к	в	а	р
1	2	3	4	5	6

123 (бук)

653 (рак)

156 (бар)

321 (куб)

6235 (рука)

62354 (рукав)

651 (раб)

"Шифрувальники"

Кожна буква алфавіту має свій порядковий номер (а – 1, б – 2, ..., і – 12...). Цим способом можна зашифрувати й розшифрувати будь-яке слово.

- Розшифруй слова, наведені в таблиці:

29	15	19	16	1
<i>ш</i>	<i>к</i>	<i>о</i>	<i>л</i>	<i>а</i>
24	28	7	18	31

- Зашифруй своє невеличке повідомлення. Обміняйтесь повідомленнями з сусідом по парті.

"Чарівний квадрат"

Знайди і обведи олівцем слова, які "заховалися".

А	Д	О	Ш	К	А
Г	У	М	К	А	Т
З	О	Ш	И	Т	Р
О	Р	У	Ч	К	А
У	Л	А	Н	Е	П
С	Т	І	Л	Д	О

"Кросворд"

На малюнку зображені групи предметів. Назви кожену групу одним словом. Впиши ці слова у кросворд. Прочитай слово, яке "заховалося"?

"Утвори слово"

Які предмети зображені на малюнку? Зміни одну букву в назві, щоб вийшло нове слово.

"Анаграми"

Прочитай анаграми. В кожній групі вилучи зайве слово.

АПНИСЬЛ	ЛЮБАТНП	ЮАРД
ТАСУПАК	ОЗРА	ЕТВЗОРЛЕ
ЯШВИН	ЛФКАА	ФТОЛЕНЕ
ШУРГА	ТІЛС	ЕЄРПІЛ
АКАЧОБК	МШАОРАК	ШОПАТ

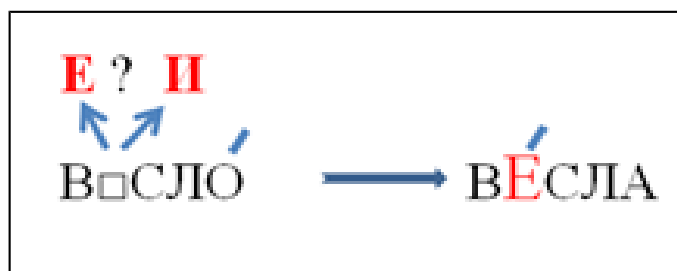
"Буква+"

До кожного слова в рядку додай букву, так, щоб утворилися нові слова? Придумай свої слова й запропонуй їх однокласникам.

Коза, рука, буква, буря.
Коза(к), рука(в), буква(р), буря(к).

"Зорова опора"

Уважно прочитай слова: село, весна, весло, зима, земля, стебло.
Проаналізуй їх. Пригадай правило написання цих слів. Спробуй скласти опорну схему до цього правила.

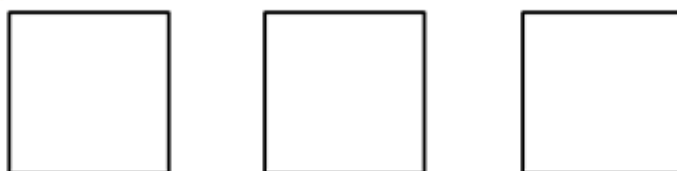
"Запитай у словничка"

У кожному рядку обведи правильно написане слово. Перевір правильність написання за орфографічним словничком:

1. Апільсин, апельсин, апельсин, апільсін.
2. Джирело, джирило, джерело, джерило.
3. Апітит, апитит, апетит, опетит.
4. Щебетати, щибитати, щібетати, щибетати.
5. Сижу, сиджу, седжу, сіджу.

"Кмітливий квадрат"

Розділи кожен квадрат двома лініями так, щоб у першому вийшло чотири квадрати, у другому – чотири трикутники, у третьому – три прямокутники.

"Що було спочатку, а що – потім?"

Встанови послідовність подій, зображених на малюнку.

"Протилежні предмети"

З'єднай зображення предметів, які мають протилежні властивості.

"Піктограми"

Вчитель читає учням текст і пропонує виконати завдання: "Поділіть текст на частини. Намалюйте піктограму до кожної частини. Перекажіть текст за піктограмами".

Види роботи з довідковою літературою:

Формування навичок усного та писемного мовлення учнів початкових класів відбувається у процесі роботи зі словниками. Правильно організована робота з словниками сприяє тому, що учні збагачують свій словниковий запас, уточнюють і активізують його, знайомляться з лексичним значенням нових слів, засвоюють граматичні форми, мовні норми, навчаються правильної вимови тощо.

Стенд "В країні слів"

Вчитель пропонує учням дібрати матеріал до таких рубрик:

1. "Значення слова" (тлумачення слів та ілюстрації до них).
2. "Слова-родичі" (однокореневі слова).
3. "Слова-друзі!" (найбільш уживані словосполучення).
4. "Вимовляй правильно!" (норми правильної вимови).

Після ознайомлення учнів різними (етимологічним, енциклопедичним, тлумачним тощо) словниками на стенді з'являються рубрики: "До витоків слова", "Неймовірно, але факт!" та ін.

"Магазин складних слів"

Учні діляться на дві групи: "продавці" і "покупці". Перші виписують зі словника слова на певну тему ("Овочі", "Іграшки", "Посуд", "Рослини" і т.д.) і навмисне пропускають в них букви. Інші учні, вставляють в слова пропущені букви, користуючись словником. Наприклад:

"Фрукти"

1. Абр...кос, а...рус, ч...р...шня, ап...льсин, п...рс...к.

"Clothes"

2. Dre...s, sk...rt, s...eat...r, c...p, sl...p...ers.

"Стисле повідомлення"

Учні отримують текст повідомлення. Вчитель пропонує скоротити його, але так, щоб зміст повідомлення не змінився.

1. Йди мерщій додому, бо там мати місця собі не знайде!
2. Коли я отримала твого листа, я була на сьомому небі від щастя.

3. Василько готовий був провалитися крізь землю, бо він не виконав обіцянку та ін.).

"Бібліограф"

Учні отримують інформацію з різних словників (орфографічного, етимологічного, орфоепічного, енциклопедичного тощо). Необхідно визначити, з якого словника запозичено цю інформацію.

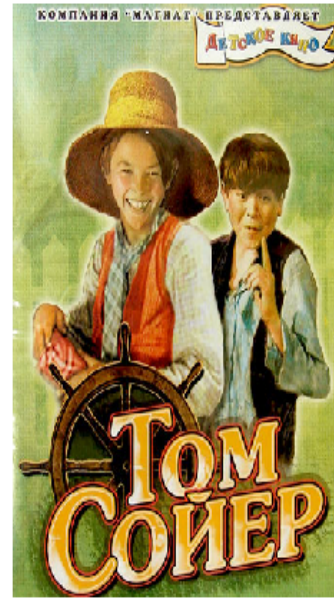
"Вдумливий читач"

1. Придумай іншу назву книги.
2. Намалюй до неї ілюстрацію.
3. Розроби макет обкладинки.
4. Придумай цікаві запитання за змістом.
5. Склади кросворд про героїв.

"Уважний читач"

Диктант "Уважний читач" Правильне чи хибне судження?

1. У Том Соєра була олов'яна медаль за правопис
2. Том Соєр і Джо Гарпер стверджували, що чим
бути президентами Сполучених Штатів на все життя, вони
волили б зробитися на один рік вождями індіанського племені
3. Том цілий тиждень стягував собі щелепу хусткою,
щоб не проговоритися
4. Том прив'язував лапку білого кролика до кісточки,
коли йшов купатися в річці
5. Син живописця позолотив карту Америки,
намальовану на дошці
6. «Вітальня», «Собор» і «Палац Аладдіна» знаходяться
у печері
7. Після того як хлопчики знайшли скарб, місцева газетка
надрукувала їх фотографії

Якщо тобі сподобався цей роман - створи свою обкладинку до книжки про Тома. Придумай нового героя роману. Яку б роль він відіграв у цьому творі?

Контрольно-оцінні вміння і навички

I. Формуємо вміння самоперевірки.

"Працюємо з еталонами"

Цю роботу доцільно проводити під час каліграфічних хвилинок. Вчитель пропонує учням скористатися зразками написання букв, що містяться в зошиті з друкованою основою. Учні самостійно пишуть рядок букв і підкреслюють у ньому ті, які збігаються з еталоном.

"Аналізуємо інформацію"

Під час опрацювання учнями навчального матеріалу привчаємо їх користуватися позначками "+" (знак впевненості) і "-" (знак сумніву). Їх можна застосовувати під час самостійної роботи. Учні ставлять "+", якщо впевнені в правильності його виконання, і "-", у протилежному випадку. Під час перевірки роботи за еталоном учень знову ставить відповідний знак. У результаті такої роботи на полях з'являються такі записи:

" - + "	Перевірка не підтвердила мою невпевненість
" - - "	Перевірка підтвердила мою невпевненість
" + + "	Перевірка підтвердила мою впевненість
" + - "	Перевірка не підтвердила мою невпевненість

Ці позначки дають вчителю можливість перевірити правильність виконаної роботи, а також формувати в учнів уміння самоперевірки.

"Робота з алгоритмами"

а) з математики:

1. Прочитай завдання ще раз.
2. Перевір, чи правильно ти записав числові дані.
3. Перевір порядок виконання дій.
4. Перевір правильність своїх обчислень.
5. Перевір правильність оформлення.

б) з української (російської) мови:

1. Прочитай завдання ще раз.
2. Перевір, чи правильно ти списав текст.
3. Перевірй окремо кожне слово.
4. Згадай правило, за яким можна перевірити написання слова.
5. Перевір розділові знаки, використовуючи текст підручника.
6. Якщо це домашня робота – перевір її виконання двічі.

"Вправи з коментуванням"

В процесі коментування формується вміння самоконтролю: учень пише і одночасно пояснює правила написання слів, хід розв'язання задачі, порядок виконання дій у прикладі тощо.

"Запитання для самоконтролю"

Вчитель пропонує учням самостійно скласти запитання для перевірки своїх знань. Учні відповідають на ці запитання та ставлять собі оцінку.

"Прогнозування"

Учні аналізують свої роботи, спів ставляють їх із зразком вчителя і прогнозують свої майбутні оцінки.

"Контрольна картка"

Учень самостійно розв'язує задачу, після чого отримує контрольну картку із записом повного розв'язку задачі та порівнює свій розв'язок із зразком. Якщо відповіді не збігаються, то учень повертається до умови задачі, ще раз аналізує її, шукає помилку у своїх роздумах або обчисленнях.

"Схема розв'язку"

Учні, у яких виникають труднощі у виборі арифметичних дій, разом з умовою задачі отримують картку, на якій записана схема розв'язку задачі. У схему можуть бути введені допоміжні числові дані. Схема розв'язку задачі допомагає спланувати послідовність дій, сприяє формуванню самоконтролю на етапі вибору арифметичних дій.

"Обери правильний варіант"

- Разом із задачею учень отримує картку, на якій записано два розв'язки, один із яких неправильний. Учень аналізує розв'язки і обирає правильний.

- Учень отримує умову задачі та декілька запитань до неї. Учень аналізує умову задачі та обирає правильне запитання.

"Коректор"

Знайди й виправ помилки в тексті. Поясни свої дії.

Біля нашого сила
Вибігла із джирила.
Між лугами, між полями,
Між крутими биригами
Ген до моря побрила.

М. Хижняк

II. Формуємо вміння самооцінки.

"Похвалимо"

Діти сидять колом. Кожна дитина отримує маску якогось персонажа. Вчитель пояснює, що кожна маска може похвалити свого володаря за гарно виконане завдання чи вчинок: "Я – кошенятко. Хочу похвалити Тетянку за те, що вона намалювала гарний малюнок".

"Чарівний магазин"

Гра проводиться в умовах імпровізованого магазину. Вчитель розповідає, що в "чарівному магазині" можна купити те, що не продається: доброту, старанність, самостійність, доброзичливість, чуйність, правдивість, турботливість тощо. Назву кожної якості можна написати на мішечку чи бочечці. Діти отримують гроші-жетони, за які вони можуть "купити" собі бажані якості. Після завершення гри проводиться обговорення:

- Що ви придбали в магазині? Які хороші якості тепер у вас є?
- Як ви будете використовувати свою покупку?

"Плутанина"

Виправ помилки художника.

III. Формуємо вміння рефлексії.

"Сходишки самооцінки"

Дітям пропонують "сходишки самооцінки" за ознаками (доброти, самостійності, розуму, сили тощо). Завдання полягає в тому, щоб стимулювати дитину до роздумів про себе і свої вчинки. Слід спрямувати

дитину на позитивні вчинки і дії. Наприклад: "Минулого тижня ти без нагадування прибрав у куточку природи. А сьогодні ти забув полити квіти. Оціни свої дії".

"Як мені працювалося?"

Поруч із кожним виконаним завданням на уроці учні ставлять значок:

Було складно
виконувати завдання

Не було важко

Було легко виконати

"Оціни роботу"

Діти перевіряють роботу за запитаннями:

- Який результат одержав?
- Що вдалося добре?
- Що не встиг зробити?
- Чому не встиг?
- Яку оцінку можна за це поставити?

"Поясни оцінку"

Вчитель оцінює якість роботи учнів за допомогою умовних зображень. Учні називають та коментують свою оцінку.

Молодець!

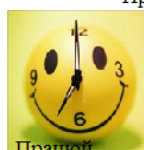
Перевір за словничком!

Подумай!
Пригадай!

Пиши краще!

Працюй
швидше!

Старайся!

"Скарбничка моїх досягнень"

Учень щодня заповнює табличку. Якщо виконав завдання правильно, то ставить позначку ближче до сонечка. Якщо є помилки – ближче до хмаринки. Таким чином дитина оцінює рівень своїх досягнень.

СКАРБНИЧКА МОЇХ ДОСЯГНЕНЬ

День	Знаю	Вмію
...		
3		
2		
1		

"Незавершені судження"

Дітям потрібно закінчити твердження. Наприклад:

- Мені було легко виконати завдання, тому що...
- Я легко впораюся із завданням, якщо...
- Мені важко оцінити роботу, бо...
- Я швидко виконав завдання і...

"Картка настрою"

В кінці заняття учні заповнюють картки, в яких відзначають свій настрій, почуття, своє ставлення до уроку, до якості своєї роботи.

"Світлофор"

Після уроку або виконаної роботи діти повинні висловити свою думку про її якість за допомогою кольору: червоний – "ні" (недоліки, помилки), жовтий – "не зовсім" (сумніви, труднощі) і зелений – "так" (успіхи, досягнення).

"My Learning Diary"

Зафіксуй свої навчальні досягнення:

This unit is called

I like lesson _____ the best.

I think unit is

easy not very easy difficult

Five important words from this unit are:

Two difficult words from this unit are:

Two easy words from this unit are:

Two words from this unit that I don't like are:

My favorite word(s) from this unit is (are):

"Pupil's Portfolio"

Заповни таблицку своїх досягнень:

After the unit I can			
count to 100			
say years			
say telephone numbers			
say days of the week			
understand and use classroom language			
ask and answer about time			
ask and answer personal questions			
talk about my class			
talk about school subjects			
say why pupils learn English			
make my own vocabulary book			
write a short personal presentation			
write my timetable for one week			
understand parts of speech in English			
My work			

"Діаграма успіху"

Визначте співвідношення своїх досягнень і недоліків. Визначте, чому і на якому етапі виконання завдання вони виникли. Сформулюйте способи виправлення недоліків.

"Алгоритм мого навчання"

"Долонька"

У кінці уроку (виконання завдання тощо) учні обводять свою руку на папері. Кожен палець означає певну позицію:

- 1) великий палець – для мене важливо і цікаво;
  - 2) вказівний палець – мені було важко (не сподобалося);
  - 3) середній – для мене було недостатньо;
  - 4) безіменний палець – мій настрій;
  - 5) мізинець – мої пропозиції.
- Так діти оцінюють свою навчальну роботу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю. К. Рациональная организация учебной деятельности / Ю. К. Бабанский. – М.: Знание, 1981. – 95 с.
2. Бардин К. В. Как научить детей учиться. Учебная деятельность, ее формирование и возможные нарушения. (Родителям о детях) / К. В. Бардин. – Мн.: «Нар. асвета», 1973. – 144 с.
3. Барташнікова І. А. та ін. Розвиток уваги та навиків навчальної діяльності у дітей 5 – 7 років: Тести та ігри для дітей / І. А. Барташнікова. – Тернопіль: Богдан, 1998. – 46 с.
4. Воровщиков С. Г. Еще раз о развитии логического мышления учащихся начальной школы / С. Г. Воровщиков, Е. В. Орлова, Г. П. Каюда, Н. В. Гладик и др. – М.: «5 за знания», 2008. – 352 с.
5. Воровщиков С. Г. Общеучебные умения как деятельностный компонент учебно-познавательной компетенции / С. Г. Воровщиков // Интернет-журнал «Эйдос». – 2007. – 30 сентября.
6. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального психологического исследования / В. В. Давыдов. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
7. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] / <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>
8. Довга Т. Я. Актуализация проблемы общеучебных умений и навыков учащихся в курсе педагогики / Т. Я. Довга // Материалы VI Международной науч.-практ. конференции «Высшая школа: опыт, проблемы, перспективы»; Москва, РУДН, 18-19 апреля 2013 г. / науч. ред. В. И. Казаренков. – М.: РУДН, 2013. – С. 370-374.
9. Довга Т. Я. Загальнонавчальні уміння як діяльнісний компонент змісту початкової загальної освіти / Т. Я. Довга // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. праць. – Вип. 16, Книга 1. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 49-57.
10. Довга Т. Я. Навчально-організаційні вміння: історичний контекст, сутнісний зміст і смислові акценти / Т. Я. Довга // Наукові записки МАН України: (збірник наукових праць). – К.: ТОВ «Праймдрук». – 2012. – С. 65-74.
11. Довга Т. Я. Проблема общеучебных умений и навыков в стандартах начального образования Украины и России / Т. Я. Довга // Журнал «Герценовские чтения. Начальное образование» – Т. 3. Вып. 2. – СПб.: Изд-во ООО «ВВМ», 2012. – С. 10-18.

12. Довга Т. Я. Трансформація проблеми вміння вчитись та її відображення в навчальній літературі з педагогіки / Т. Я. Довга // Наукові записки. – Вип. 121. – Серія: Педагогічні науки. Частина 1. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 136-140.

13. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

14. Как научить ребенка учиться: беседы с родителями, советы школьного психолога / Н. С. Мозговая, М. В. Головач и др. – Волгоград: Учитель. – 2007. – 98 с.

15. Как проектировать универсальные учебные действия в начальной школе: от действия к мысли: пособие для учителя / [А. Г. Асмолов, Г. В. Бурменская, И. А. Володарская и др.]; под ред. А. Г. Асмолова. – М.: Просвещение, 2008. – 151 с.

16. Кодлюк Я. П. Дидактика початкової школи: практичний курс [Текст]: навч.-метод. посіб. / Я. П. Кодлюк; Терноп. нац. пед. ун-тім. Володимира Гнатюка, Ін-т педагогіки і психології. – Т.: Астон, 2013. – 159 с.

17. Кодлюк Я. П. Робота з підручником на уроках у початковій школі: Посібник для вчителя початкової школи / Я. П. Кодлюк, О. Я. Янченко / За ред. О. Я. Савченко. – К.: Наш час, 2009. – 104 с.

18. Краевский В. В., Лернер И. Я. Процесс обучения и его закономерности (с.129-180) В кн.: Дидактика средней школы: Некоторые проблемы современной дидактики / Под ред. М. Н. Скаткина. М.: Просвещение, 1982. – 319 с.

19. Лошкарева Н. А. Программа развития общих учебных умений и навыков школьников / Н. А. Лошкарева // Народное образование. – 1982. – № 10. – С. 106-111.

20. Люблинская А. А. Учителю о психологии младшего школьника / А. А. Люблинская / Пособие для учителя. М.: Просвещение, 1977. – 224 с.

21. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1 – 4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2011. – 392 с.

22. Нікітіна О. О. З історії розвитку проблеми формування загальнонавчальних умінь і навичок школярів / О. О. Нікітіна // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – № 1 (254). – Черкаси, 2013. – С. 83-87.

23. Нікітіна О. О. Сучасні підходи до формування повноцінної навчальної діяльності в умовах компетенізації початкової освіти /

О. О. Нікітіна // Наукові записки. – Випуск 103. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 223-231.

24. Паламарчук В. Ф. Школа учит мыслить: Пособие для учителя / В. Ф. Паламарчук. – М.: Просвещение, 1987. – 144 с.

25. Петерсон Л. Г. Что значит «уметь учиться» / Л. Г. Петерсон, М. А. Кубышева, С. Е. Мазурина, И. В. Зайцева. – М.: АПК и ППРО, УМЦЦ «Школа 2000...», 2008. – 80 с

26. Програми середньої загальноосвітньої школи 1 – 4 класи / [О. Я. Савченко та ін.]; М-во освіти УРСР. Голов. упр. шк. – К.: Рад. шк., 1986. – 224 с.

27. Программа личностного развития и формирования универсальных учебных действий у обучающихся на ступени начального образования (Образовательная система «Школа 2100») (Проект). – М., 2008.

28. Психологічна наука, учитель, учень /За ред. В. І. Войтка. – К.: Радянська школа, 1979. – 181 с.

29. Ременко Т. З. Формирование у учащихся общеучебных умений и навыков: условия успеха / Реализация школьной реформы: поиски и проблемы / Сост. О. Е. Лебедев. – Кишинев: Лумина, 1989. – 135 с.

30. Савченко О. Я. Уміння вчитись як ключова компетентність загальної середньої освіти / О. Я. Савченко // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. Ред. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 33-44.

31. Савченко О. Я. Барвистий клубок: Дивись, міркуй, відповідай: Навчання і розваги / О. Я. Савченко. – К.: Бліц, 1995. – 112 с.

32. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти / О. Я. Савченко / Навч.-метод. посібник. – К.: СПД "Цудзинович Т. І.". – 2007. – 204 с.

33. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти / О. Я. Савченко / Підруч. – К.: Грамота, 2012. – 504 с.

34. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи / О. Я. Савченко / Підруч. для студ. пед. ф-тів. – К.: Генеза, 2002. – 368 с.

35. Савченко О. Я. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти / О. Я. Савченко // Рідна школа. – 2011. – № 8/9. – С. 4-8.

36. Савченко О. Я. Компетентнісний підхід як чинник модернізації змісту початкової освіти / О. Я. Савченко // Наука і освіта. Серія: Педагогіка. – 2011. – № 4. – С. 13-17.

37. Савченко О. Я. Розвивай свої здібності: Навчальний посібник для молодших школярів / О. Я. Савченко; Міжнародний фонд «Відродження»; Програма «Трансформація гуманітарної освіти в Україні». – К.: Освіта, 1995. – 159 с.

38. Савченко О. Я. Умій вчитися: Навчальний посібник для молодших школярів / О. Я. Савченко; Міжнародний фонд «Відродження»; Програма «Трансформація гуманітарної освіти в Україні». – К.: Освіта, 1996. – 192 с.

39. Савченко О. Я. Урок у початкових класах / О. Я. Савченко / Навч.-метод. посібник. – К.: Освіта, 1993. – 224 с.

40. Скаткин М. Н. Содержание общего среднего образования. Проблемы и перспективы / М. Н. Скаткин, В. В. Краевский. – М.: Знание, 1981. – 96 с.

41. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи. / В. О. Сухомлинський / Вибрані твори в 5-ти томах. – Т. 4. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 407-412.

42. Талызина Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний / Н. Ф. Талызина. – М.: Изд-во Московского университета, 1975. – 344 с.

43. Татьянченко Д. В. Развитие общеучебных умений школьников / Д. В. Татьянченко, С. Г. Воровщиков // Народное образование. – 2003. – № 8. – С. 115-126.

44. Теоретические основы процесса обучения в советской школе / Под ред. В. В. Краевского, И. Я. Лернера. – М.: Педагогика, 1989. – 320 с.

45. Усова А. В. Формирование у учащихся учебных учений / А. В. Усова, А. А. Бобров. – М.: Знание, 1987. – 80 с.

46. Ушинский К. Д. Организация первоначального обучения/ Родное слово. Книга для учащихся// Ушинський К. Д. Педагогические сочинения: В 6 т. – Т. 4 [Сост. С. Ф. Егоров]. – М.: Педагогика, 1989. – С. 31-35.

47. Фіцула М. М. Педагогіка / М. М. Фіцула / Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: ВЦ "Академія", 2001. – 528 с.

48. Фридман Л. М., Кулагина И. Ю. Формирование у учащихся общеучебных умений: метод. рекомендации / М-во образования и науки Респ. Беларусь. ИПКПРРО. – Минск, 1995. – 30 с.

49. Чутко Н. Я. Формирование учебной деятельности в начальной школе / Н. Я. Чутко / Кн. для учителя – М.: Просвещение, 2007. – 96 с.

50. Экспериментальная программа развития умений и навыков учебного труда школьников (I – X классы): Проект / [Н. А. Лошкарева]. – М., 1980.

ДОДАТКИ

Літературний матеріал на допомогу вчителю

ПОДУШЕЧКА

Ой, подушечко боката,
М'якенька, пухова,
Через тебе прикрість має
Першокласник Вова.
Це ти його не пускаєш
Вранці на уроки,

Це ти йому ніжно пестиш
І вуха, і щоки.
Ой, подушечко підбита,
З чотирма ріжками.
Як шкода, що місця мало
В рюкзаку з книжками.
О. Кротюк

ГРАМОТІЙ

– Ти в нас грамотний такий,
– Хвалить мене мама. –
Тільки хто ж чита книжки
Догори ногами!

Книгу я кручу – дива!
Не збагну нічого –
Де у книжки голова?
Де у книжки ноги?
О. Орач

З ПОЧАТКОМ НОВОГО НАВЧАЛЬНОГО РОКУ!

Зазирнуло ранком сонце
До школярів в віконце,
У дзвіночок калатало,
Промінцями лоскотало:
– Прокидайтесь,
Не баріться,

Не пустуйте,
Гарно вчіться!
Дітвора відповідає,
Що всі букви уже знає
І виписує слова,

І рахує два по два!
– Тож сідай
До нас за парту,
Бо розумним
Бути варто!
С. Гордієнко

TOGETHER

Together, together,
Together every day;
Together, together,
We work and we play.
Together, together,
We read our books each day;
Together, together,
We work and we play.

Together, together,
We write some words each day;
Together, together,
We work and we play.
Together, together,
We write our exercises;
Together, together,
We work and we play.

ENGLISH

We can read, we can write,
We can speak English, too.
We love learning English
And give it much care
every afternoon!

Learning English, teaching English
That's the hobby that we share.
We are fond of learning English
That is spoken everywhere.

HOW TO STUDY

Learn your lessons well today,
Little children!
Then we shall have merry play,

Little children!
Now first say you ABC
Then count number – 1, 2, 3

Then your verses tell to us, little children!

“BETTER THAN TOYS”

Why doesn't Bobby come and play?
He sits upon his chair all day.
At games and toys he doesn't look,
But turns the pages of a book.
For cars and balls he doesn't care

З ним подружить кожен з вас,
Як піде у перший клас.
Бо хоч завжди він мовчить,
Та читати вас навчить!
(Буквар)

Дерев'яний та довгенький,
Маю носик я гостренький.
На білому слід лишаю
І всіх діток потішаю.
(Олівець)
Разом стіл я і стілець.
Хто вгадає – молодець.
(Учнівська парта)
Цю з підручниками скриню
Я щодня ношу на спині.
Як до школи прибігаю,
То тоді її знімаю.
(Ранець)

Kiddies,
Standing in a row,
Tell us everything
They know. *(Letters)*

I don't know
The ABC,
But I'm writing,
As you see. *(A pen)*

До уроку приготуйтеся,
На роботу налаштуйтеся:
Все ми встигнемо зробити,
Ні хвилинки не згубити.
***

Пролунав уже дзвінок,
Починається урок.
Ось і ти часу не гай –
Враз роботу починай!

And quite forget his Teddy Bear.
And when we cry, “Oh, come and play!”
He only answers,
“Go away!”

Я негарно написала,
А вона усе злизала.
Олівців моїх сусідка,
Ця вертлява-буквоїдка.
(Гумка)

Книжечки маленькі,
Аркуші біленькі.
В них вчимося ми писати,
І складати, й віднімати.
(Зошит)
Хутко стрибне на папір,
І, хоч вір, а хоч не вір,
Враз напише нове слово.
Ось і речення готове.
Вправно пише у руці,
Бачать всі старання ці.
(Ручка)

I'm black,
And read, and blue,
I draw a picture
For you. *(A pencil)*

You keep me in
your school-bag,
and I show how you
learn your lessons. *(A day-book)*

Ми працюємо старанно,
Щоб почути у кінці,
Що хлоп'ята і дівчата
В нашій класі – молодці!
***

Любі гості, мами й тата!
Ви прийшли до нас на свято
Усміхатись і радіти,
Бо артисти – ваші діти!

Тож як будем виступати,

Просим вас аплодувати!

1 ВЕРЕСНЯ

Завтра зранку в перший раз
Я іду у перший клас!
Але я іще ніколи
Не збирав портфель до школи.
Що ж покласти у цю сумку?..
Покладу пенал і гумку,
Ведмежатко і лопату,
Білочку руду, хвостату,

М'яч, пухкесеньку подушку,
На обід – смачну пампушку,
Тракторець, машину, мило!
Ой, як швидко звечоріло...
Я іду у перший клас
Завтра зранку перший раз.
Хто б тепер мені сказав,
Чи я все в портфель поклав?

О. Роговенко

ПОРТФЕЛЬ

Портфель – мій друг і помічник,
Я до портфеля дуже звик.
І він без мене – ні на крок:
Зі мною йде він на урок.
Портфель для мене залюбки

І ручку носить, і книжки.
Я по секрету вам скажу:
Його я дуже бережу,
Хоч добре сніжної пори
На ньому з'їхати з гори!

В. Бойченко

Live and learn.
A book's a friend.
Business before pleasure.
Never put off till tomorrow what you can do
today.
First think, then speak.

Never waste time! Lost time is never found
again.
Don't waste time, it flies.
It is never too late to learn.
Knowledge is power.
No man is born wise or learned.

Дивись, який новий годинник
Висить на стінці нині в нас.
Усі години та хвилини
Ми вивчили, щоб знати час.
(Н. Забіла)

ДНІ ТИЖНЯ

Днів у тижні рівно сім –
Назви вивчимо усі.
Понеділок – перший день,
А за ним вівторок йде.
Далі середа, четвер –

Твердо знаю я тепер.
Після п'ятниці – субота,
Де кінчається робота.
Ну, а сьомий день який?
Та звичайно ж – вихідний.
(В. Слєпцов)

Вранці ми із добрим ділом

Привітали ..... (понеділок).

Ніченька минула скоро

Трудовий іде ..... (вівторок).

Спритна, вміла, молода

Вже настала ..... (середа).

Йде четвертий день тепер,

Називається ..... (четвер).

Діло добре ладиться

Як настала ..... (п'ятниця).

Дома скрізь кипить робота

Як почався день ..... (субота).

А субота з хлібом-сіллю

Привела сестру ..... (неділю).

Іде років двісті, стоїть на місці,
Лічить людський вік, а не чоловік (*Годинник*);
Дві сестри ідуть, ідуть
І нікуди не зайдуть (*Годинникові стрілки*);
Він добрий друг людей.
Не спить в свята і в будень.
І день іде, і ніч – іде,
А як попросиш – збудить (*Будильник*);
Який годинник немає жодного колеса? (*Сонячний годинник*);
Хто весь час говорить так:
Втік? Так! Втік? Так! (*Годинник*);
Біжить, біжить не оглядається (*Час*).

Згаяного часу і конем не доженеш.
Час – не птах, за хвіст не впіймаєш.
Час – найліпший лікар.
Не тим час дорогий, що довгий, а тим, що короткий.

Символи-вводи

У своїй роботі вчитель також може використовувати умовні позначки, тим самим активізуючи увагу учнів на різних етапах уроку.

НОВА ТЕМА

МОТИВАЦІЯ
НАВЧАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ

РОБОТА В ПАРАХ

БУДЬ ДОСЛІДНИКОМ

САМОСТІЙНА
РОБОТА

ФІЗХВИЛІНКА

РЕФЛЕКСІЯ
НАВЧАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ

НАВЧАЛЬНА ЗАДАЧА +
НАВЧАЛЬНІ ДІЇ

Приєм "Навчаючи учусь!"

Цей прийом стимулює навчальну діяльність кожного учасника навчального процесу і застосовується під час вивчення блоку інформації або узагальнення та повторення вивченого. Учні мають можливість поділитися своїми знаннями з однокласниками. Для цього вони об'єднуються у чотири групи (відповідно до рівня підготовки), обирають чотирьох "вчителів" (учнів, які найкраще опанували матеріал з теми, вміють чітко висловлювати свої думки, мають добрий словниковий запас, певні організаторські здібності й авторитет у класі). Перед ними ставиться мета, якої треба досягти, і пропонуються диференційовані завдання, розроблені для кожної групи. "Учителі" дуже відповідально ставляться до підготовки та проведення такого уроку, а учні в групах, із задоволенням виконують всі завдання своїх товаришів, добре опановують тему уроку. Застосування цього прийому значно підвищує інтерес учнів до навчання, їх самооцінку, зміцнює впевненість у собі, віру в свої можливості.

Педагогічні прийоми з розвитку самооцінки

(за методикою О. Кононко та А. Ліпкіної)

Приєм 1. Суть його полягає в тому, що дитина користується не звичними оцінками, а оцінками-діями. Щоб присвоїти продукту "знак якості", їй пропонується скористатися талонами-символами. Талони розрізняються кольором і на кожному з них написано: "правильно", "не зовсім правильно", "охайно", "не дуже охайно" чи "по-своєму", "так, як у інших". Після того, як дитина закінчила вибирати талони, їй пропонують аргументувати свій вибір. На наступних етапах роботи вносяться зміни до характеру виділених якостей, змінюється їхня кількість.

Приєм 2. "Діалог з предметом праці". Дітям пропонують розглянути виріб, який вони виготовили, і спробувати відповісти на запитання: "Як ти вважаєш, якби виріб умів говорити, що б він розповів про себе і про тебе як про автора?" "Чи залишився б задоволеним тим, як ти його зробив?" "Чи подякував би тобі?"

На початкових етапах роботи використовується план-підказка розповіді:

- Чи старанно працював? (Чи перероблював, чи не відволікався).
- Чи звертався по допомогу? (Один раз чи декілька? Допомога була велика чи маленька?)
- Що для тебе було найважчим, а що зовсім легким?

Приєм 3. "Спільна праця" Педагог створює свій виріб одночасно з дітьми. Після закінчення роботи організовується загальна виставка. Вчитель і учні розповідають про

свої виробу за орієнтовним планом: чим моя робота особлива; що я зробив краще, порівняно з моїми попередніми роботами; що я зроблю наступного разу краще. На початкових етапах роботи педагог перший розпочинає свою розповідь. Його розповідь має бути прикладом самокритичності, щирості, вимогливості до себе.

Приєм 4. Дітям пропонується оцінити свою роботу, враховуючи певні критерії, та помістити роботу на відповідний щабель (вище, посередині чи знизу) виставкового стенда. Наприклад, можна запропонувати дітям звірити свою роботу зі зразком та за умови відповідності помістити роботу на вищий щабель, якщо ж у роботі є певні недоліки (не досить охайно, нерівні лінії) – помістити на середній щабель; якщо ж робота не вдалася, виконана неохайно і мало схожа на зразок – помістити її на нижній щабель.

Бажано обговорити з дітьми особливості їхнього самооцінювання:

- Чому ти помістив свою роботу на вищий (нижній, середній) щабель?
- Як ти думаєш, що вдалося особливо добре? Що не вдалося?
- Якби тобі дали можливість переробити, що б ти змінив у своїй роботі?

"Чарівна лінійка"

(за методикою Дембо-Рубінштейн)

На початковому етапі (1 клас) дітям пропонується оцінювати правильність виконання завдання. На "чарівній лінійці" діти самостійно ставлять позначку, яка характеризує на скільки правильно виконане завдання (всі завдання правильно, зробив 1-2 помилки, в кожному завданні є помилка). Коли вчитель перевіряє роботу учня, то на цій самій лінійці ставить свою позначку. Якщо позначки вчителя і учня розходяться, то вчитель повинен обговорити причину такого явища і пояснити дитині, чому так сталося. В 2-4 класах важливим стає оцінювання не загальної правильності виконання завдання (тобто за кількістю допущених помилок), а оцінювання своїх умінь за кількістю правильно виконаних операцій, що входять до способу дії. Якщо це морфемний розбір слова, то враховуємо правильність виконання кожного етапу розбору.

За допомогою "лінійки" учень буде оцінювати окрему операцію (крок). Після цього дитина пересвідчиться, які дії вона вміє виконувати, а які ще їй не зовсім вдаються.

<i>Закінчення</i>	<i>Основа слова</i>	<i>Корінь слова</i>	<i>Префікс</i>	<i>Суфікс</i>
<i>Оцінка вчителя</i>			<i>Оцінка учня</i>	

Тетяна Яківна Довга

Олена Олександрівна Нікітіна

Загальнонавчальні уміння і навички:

теорія та практика формування в

учнів початкової школи

Методичний посібник